

AL E O N O V E D R V Ź B E

N M C M X X V III 6 M C M X X I X

Vsebina.

I. Razprave:

Ustava in uprava. — Fran Šuklje	241
Zavod ali rodbina? — Dr. France Goršič	261

II. Obzor:

Rešitev rimskega vprašanja. — Dr. G. Rožman .	273
---	-----

III. Ocene:

K o s. Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Peta knjiga (Mantuaní)	279
---	-----

IV. Beležke:

Rusija čez deset let (J. A.) 284 — Svobodno zidarstvo (A. U.) 285 — Vzroki verskih odpadov na Dunaju 287 — Nazor sv. Tomaža Akv. o imetju	287
---	-----

V. Iz revij: 287

USTAVA IN UPRAVA.

Fran Šuklje.

Nimamo več vidovdanske ustave, odpravljena je, pokopana in — nihče ne žaluje po njej! To veliko spremembo je naznanil kralj v topločutenih besedah v manifestu, ki je v istini moral segati v srce vsakemu državljanu. Objektiven presojevalec mora priznati, da je bil kraljevi čin naravnost izzvan po sila nevarnem položaju, v kojega je spravila strankarska strast našo mlado državo. Težko bolni državi je bilo treba kirurške operacije! To je izvršil naš kralj z mirno, krepko roko. Toda da ostanemo pri tej podobi: operacija, dasi se je povsod občutilo olajšanje hude državne bolezni, našega pacienta — kraljevine S. H. S. — še daleč ni ozdravila. Vse je odvisno od tega, da se posreči zdravnikom, čim hitreje spraviti bolnika zopet do njegovega normalnega zdravja.

S tem pa nikakor ne želim, da bi se preveč pospešile priprave za novo ustavo. Nikakor ni dobro, če se vsakih pet let spreminjajo ustavne določbe. Ustava bodi nekaj stabilnega ali vsaj dolgotrajnega. Vsled tega mora biti dotično zakonodajstvo v naprej temeljito premišljeno in najskrbneje izdelano. Zato se mi ne vidi odveč, če že sedaj objavim nekatere misli o temeljnih načelih, ki bi jih hotel videti izražena v bodoči naši ustavi. Morda sem v to tembolj opravičen, ker sem na vsak način eden izmed najstarejših parlamentarcev v naši državi.

I.

Kake naj bodo tedaj smernice zakonodajalcu, ki bo poklican izdelati ustavni zakon?

Predvsem se bo moral izogniti fundamentalni napaki vidovdanske ustave, katera je bila mnogo preveč centralistična. Od nekaj sem bil uverjen, da je centralizem, zlasti pa pretirani centralizem naravnost škodljiv narodnemu blagru. Živimo v splošni demokratični dobi, narodi pa,

ki sestavljajo našo kraljevino, so po svoji naravi že demokratski. Karakteristično je za Srbe in Slovence, da oni sploh nobenega plemstva nimajo. Če si pa ogledamo Hrvate in njih aristokracijo, videli bomo, da je od premnogih plemenitašev na Hrvatskem po poginu onih znamenitih plemenitih rodbin, kakor so bili veliki voditelji hrvatskega naroda, Zrinjski in Frankopani, ostalo komaj 3—4 v istini hrvaških velikašev, dočim je velika množica sedanjih aristokratskih rodbin na hrvatski zemlji sestavljena iz potomcev tam naseljenih inozemcev, Nemcev, Madžarov, Francozov in Italijanov. Tudi na Hrvatskem tedaj daleč nadkriljuje demokratski živelj.

Narod tedaj v naši kraljevini je po svojem bistvu demokratski, ali svoboden more postati le tedaj, ako je v istini vzgojen v samoupravnem duhu.

In tu moram poudariti tisto veliko načelo, utemeljeno v teoriji in v praksi, da je ni svobode brez samouprave. Kako naj bo narod prost, kako naj more sam ali po svojih zastopnikih urejevati najvažnejše državne probleme, ako ni v stanu svobodno upravljati svoje domače zadeve, in kako naj rešuje težavna vprašanja mednarodnega življenja, če niti gospodar ni v lastni občini in lastnem srezu? Zgodovina nas uči, da je centralizem koristen kvečjemu v izrednih dobah ter za malo časa. Prav za prav je ta državni sistem končno utrdil stoprav veliki Napoleon. Ali ta duševni velikan, kakor ga nima več svetovna zgodovina, je bil to storil v dobi, ko je imel proti sebi orožje cele Evrope ter je hotel in moral koncentrirati vso silo francoske države v svoji lastni krepki roki. Uvidevni veliki francoski pisatelji, kakor Alexander Tocqueville, ki ga jaz za svojo osebo prištevam najglobokejšim mislecem na političnem polju, je kvarnost centralističnega sistema tudi za Francosko jasno dokazal v svojih delih »L'ancien régime« in »La démocratie en Amérique«. Toda na Francoskem je veliko lažje vladati na centralistični način. Po celi državi enoten narod, bogat in izobražen, ki se veliko lažje da uniformirati nego pri nas, v naši državi, ki je zgrajena iz toliko različnih sestavin, mnogovrstnih po zgodovini in izobraženosti, po gospodarski moči in socialnem ustroju, po etnografičnih in verskih vidikih. In še na nekaj je treba pomisliti! Da se vzdrži centralizem, se mora isti naslanjati na številno, strokovno usposobljeno in pošteno uradništvo. Kje ga dobiti pri nas? V Slo-

veniji smo v tem pogledu še dokaj na dobrem, neprimerno slabše je na Hrvatskem in v stari srbski kraljevini, da niti ne govorim o onih pokrajinah, ki so do leta 1913. vzdihovale pod turškimi jarmom.

Vsled tega je povsem naravno, da moramo od bodoče ustave terjati, da se po njej uvede daleč segajoča samouprava v naše državno življenje.

Tukaj na tem mestu pa moram naglasiti, da te samouprave ne bi hotel zasnovati niti na etnični, niti na zgodovinski podlagi, temveč zgolj z ozirom na praktične potrebe. Načelo naj bo: to, kar se bolje določa in vrši iz središča, naj se upravlja skupno, kar se pa da bolje urediti od posameznih pokrajin ali oblastev, naj se prepusti oblastni ureditvi. Ena izmed največjih napak v vidovdanski ustavi je bila po njej uvedena razkosanost naše kraljevine S. H. S. v daleč preveliko obilico oblasti. Nič manj nego 33 oblasti je uvedla ta ustava ter je celo odločno zabranila, da bi smela kaka oblast imeti nad 800.000 prebivalcev. Odobravam tedaj namero sedanje vlade, ki hoče baje reducirati to število na približno 12 oblasti, bojim se le, da se pri sestavi teh zakonodajnih in upravnih teritorijev ne bi postopalo neprevidno. Predvsem bi se moralo gledati pri novi razdelitvi posameznih oblasti na to, da združijo v sebi kolikor mogoče tudi gospodarsko enotne pokrajine. Tako n. pr. smatram jaz celo našo primorsko obal od Boke Kotorske gori do Sušaka za gospodarsko celoto, kateri bi moralo odgovarjati tudi združenje v eno oblast. K temu se potem lahko pritegnejo še take pokrajine, ki vise proti morju ter so v svojih kupčijskih poslih ozko spojene s pristnim Primorjem. Tako n. pr. bi si jaz mogel zamisliti Gorski kotar vedno le kot integralen del primorske oblasti, kajti ljudje iz Vrbovskega, Delnic in Fužin so po svojih materialnih odnošajih mnogo bolj navezani na primorska mesta kakor n. pr. na Karlovac.

Istina je, da danes še niti ne poznamo pravih intencij sedanjega ministrstva v pogledu oblastvene razdelitve. To, kar se čuje, ni nič avtentičnega, to so same govorice, morda celo poskusni balončki, »ballons d'essai«. Vendar sem se nekako prestrašil, ko sem čital, da se namerava k Sloveniji, ki je kakor od Boga ustvarjena etnografična, kulturna, ekonomična celota, še priklopiti en del primorske pokrajine. Jaz za svojo

osebo vsaj sodim, da se s tem ne bi nič dobrega storilo niti nam Slovencem niti bratom Hrvatom niti skupni državi!

Povsem naravno je, da se mora odpraviti tisti veliki nesmisel vidovdanske ustave, ki je vse zakonodajstvo prisodila zgolj narodni skupščini v Beogradu. Baš ta odločba je zame stringenten dokaz, da so bili očetje vidovdanske ustave sila malo usposobljeni za zakonodajno delo. Saj so itak vsi parlamenti brez izjeme že preobremenjeni z delom! Skozi 25 let sem s kratkimi odmori posedal v avstrijskem parlamentu na Dunaju ter sem se vsak dan znova moral prepričati o žalostni istini, da navzlic največjemu naporu in trudoljubivosti celo idealen poslanec niti z daleka ne bi mogel zmagovati preobilice zakonodajnega dela, ki mu ga je dan za dnevom navalil razvoj političnega in gospodarskega življenja. To smo bridko občutili že v stari Avstriji, ko smo vendar imeli v deželnih zborih samoupraven faktor, ki je potom deželnih zakonov mogel urediti svoje deželne ali lokalne zadeve.

Le nekaj primerov!

Vzemite skrb za ceste! Kaže se potreba, da se preloži kak promet ovirajoč klanec na tej ali oni cestni progi. Naj bo dotična korektura še tako kratka, je vendar treba v slučaju, da se posamezen posestnik upira taki obče koristni napravi, morda zgolj iz načajivosti, češ »čez moj grunt pa ne bo šla nova cesta«, razlastiti odpornika. Če dotični posestnik odkloni ponujeno mu odškodnino, pokličejo se cenilni možje in zadovoljiti se mora po njih izreku s prisojeno mu odškodnino. Toda vsaka razlastitev pomenja tako omejitve lastninske pravice, da se ista ne more izvršiti po samovolji kakega sreskega poglavarja ali kakega drugega oblastva, tudi ne na podlagi uredbe, katera se lahko vsak dan prekliče ali spremeni, temveč zgolj s pravokrepnim zakonom. Isto imate pri vodovodih, ravno tako pri elektrifikaciji itd. Hočete li morda beograjski skupščini kot edini zakonodajni oblasti prisoditi odločitev o takih vprašanjih, o katerih ogromna večina poslancev naravno niti pojma nima, ker so jim lokalne potrebe — samo po sebi umevno — povsem neznane!

Sem spada obsežno polje deželne kulture, sem spada po mojem mnenju tudi ureditev zlasti osnovnega šolstva. V vseh omenjenih slučajih tedaj samoupravo in ž njo zakonodajno kompetenco!

Prihajam do zelo važne točke.

Vidovdanska ustava se je v svojem radikalizmu omejila na ustvaritev samo ene parlamentarne zbornice. Jaz za svojo osebo ne poznam v celém kulturnem svetu niti ene države, ki bi parlamentarni ustroj prepustila enemu samemu parlamentarnemu telesu. Povsod imate dve komori v raznih oblikah. Večinoma stoji poslanski zbornici nasproti senat, gosposka zbornica ali kaj enakega. Če smem rabiti čestokrat rabljeno podobo, je parlamentarna ladja na ta način zasidrana z dvojnim sidrom. Že v naprej pa povem, da se mi razcepitev parlamenta v gornjo in spodnjo hišo za nas ne vidi primerna.

Kajti mi smo, kar znova naglašam, po ogromni večini prebivalstva kmetski narod, čisto demokratski, brez plemstva. Povsem nemogoče nam je, ustvariti si tako gosposko zbornico, kakor jo imajo Angleži ali kakor je bila svoje dni v Avstriji. Vem, da se po mnogih drugih deželah ustanove »gornje hiše« na drugi podlagi. Ali baš z ozirom na preobremenjenost naše narodne skupščine bi jaz predlagal čisto drug način, ker ne smemo pozabiti, da ne živimo več v patriarhalični dobi stare srbske kraljevine. Dvignili smo se med moderne kulturne države in vsa obilica zakonodajnega dela, ki ga nalaga značaj novodobne države dotičnim parlamentom, zadeva tudi nas. Tu pa ne smemo prezreti, da je večina narodnih zastopnikov v beograjski skupščini po svoji naobraženosti in po svojem strokovnem znanju mnogo manj pripravljena na rešitev težkih parlamentarnih poslov kakor n. pr. v Angliji ali na Nemškem. Tem nujnejša je pri nas potreba, da se razdeli zakonodajno delo med dva parlamenta, recimo med politični in narodno gospodarski parlament.

Za politični parlament bi jaz obdržal splošno enako volilno pravico. Sicer nikakor nisem navdušen zagovornik tega volivnega reda, toda močnejše, kakor vsi pomisleki, ki nam jih daje na roko neprevesela izkušnja z uspehi enake volivne pravice, mora biti dejstvo, da ta pravica obstoja in da si široke mase te svoje pravice ne bodo zlepa dale iztrgati iz rok. Ali precej umevno je, da kakovost parlamenta ni baš pridobila s tem volivnim redom, zlasti da se prav bridko občuti skrčenje strokovno naobraženih elementov. Zato bi mislil, da bi se moralo skrčiti zakonodajno gradivo za

politični parlament na take zadeve, ki jih v istini več ali manj razume tudi preprost človek, oz. ki vsaj v isti meri zadevajo in zanimajo vse sloje prebivalstva. Političnemu parlamentu bi torej prisodil pred vsem razprave in določbe o vnanjih zadevah naše države, že iz tega razloga, ker nič ne povzdiguje duševne potence narodnih zastopnikov tako, kakor pretresanje in reševanje mednarodnih vprašanj. Potem vojni zakoni in vse, kar je v zvezi z organizacijo naše vojske. Ti zakoni so po navadi kratki in zanimanje za taka vprašanja je tem večje, ker je vsak državljani pri obstoječi splošni vojaški dolžnosti v isti meri prizadet na ugodni rešitvi vojaških zadev. In končno finančni zakon, tedaj državni proračun in državni računski zaključek, edina pristna podstava za študij in rešenje državnih proračunov. Pri finančnem zakonu najširša debata o državni upravi! Celo najmanj izobraženi poslanec more vsaj povedati v tej debati, kako nastopa njegov sreski poglavar ali njegov sodnik; več ali manj je tedaj v stanu sodelovati pri kritiki in kontroli državne uprave.

Ves obširni kompleks gospodarskih stvari bi pa odkazal gospodarskemu parlamentu, kateri bi pa moral biti sestavljen na čisto drugi podlagi. Kaj vidimo danes kot posledico splošne enake volivne pravice? Da tako znameniti interesi, kakor so vsekakor industrijske zadeve, tako rekoč niti zastopnikov nimajo več v parlamentu! In vendar kako veliko ulogo igra baš velika industrija in z njo združena veletrgovina v moderni državi! To poudarjam s posebnim naglasom, zlasti z ozirom na Slovenijo. Mi na našem ozemlju smo naravnost poklicani, postati industrijski del, »das Industrieviertel« v kraljevini SHS. Poklicani rečem, kajti le v Sloveniji najdete vse pogoje za ustanovitev in ugoden razvoj te produkcijske stroke, Pri nas geografična lega, vodne sile, obilica premoga, rudniki, les, in kar posebno poudarjam, izredna ročna spretnost in kupčijska nadarjenost slovenskega ljudstva, vsled katerih lastnosti se naši delavci lahko kvalificirajo za vsako industrijsko stroko. Predpogoj industrijskemu razmahu pa je primerno zakonodajstvo v vsakem pogledu.

Vzemimo le en primer!

Največje važnosti za industrijski razvoj je vprašanje carinskih tarifov. V prvi vrsti mora biti pametno sestavljen avtonomni tarif, potem pa na njegovi podlagi pogodbeni tarifi z

drugimi državami. Smelo trdim, da v celi bivši narodni skupščini v Beogradu niste dobili izmed 315 poslancev niti petorice, ki bi bila v stanu pogoditi tak tarifni sistem, kakor ga potrebuje naša komaj rojena industrija. Tudi število onih, ki količikaj razumejo tak avtonomni ali pogodbeni tarif, nikakor ne bo veliko. In vendar je čestokrat odvisna od neznatne tarifne postavke cela eksistenca važne industrijske stroke! Kaj sledi iz tega? Da je treba za gospodarski ali ekonomski parlament tak sestav, da bodo zastopani v zakonodajnem telesu vse utemeljene gospodarske koristi. Torej izvolitev dotičnih zastopnikov po strokovnih organizacijah proizvajajočega ljudstva. V gospodarskem parlamentu naj bodo zastopani odposlanci trgovskih zbornic in industrijskih zvez, zdravniških, inženirskih, odvetniških, notarskih komor, kmetskih družb ali bolje deželnih kulturnih svetov, trgovskih gremijev in, kar posebno poudarjam, delavskih zbornic. Taki odposlanci bodo z veliko večjo usposobljenostjo in z veliko večjo vnemo reševali gospodarska vprašanja.

In sedaj še nekaj! Vidovdanska ustava je preveč prezirala važen faktor: kraljevo oblast. Ne zabimo, da živimo v monarhiji! Če pa imamo kralja, mu moramo prisoditi toliko ustavnega delokroga, da je v istini več kot vladarska senca, več nego kak »*masculus pictus*«.

Na tej podlagi pripominjam, da je zaključek, naj se da kralju pravica, polovico gospodarskega sveta imenovati po svoji prerogativi, popolnoma pravilen. Recimo, da je za gospodarski parlament odmerjeno 200 poslancev, od katerih naj jih bo 100 izvoljenih po strokovnih organizacijah, ostalih 100 pa naj bi bilo imenovanih od kralja. Na ta način bi dobil kralj tudi možnost, da pritegne zaslužne, v javnem življenju že izkušene moške svojega zaupanja v parlament. Mogel bi imenovati tudi nekatere odlične uradnike, ki bi zlasti v zakonodajni tehniki mogli dokaj koristiti pri legislativnem poslu. Toda v enem pogledu bi vendar hotel omejiti kraljevo prerogativo. Javni oziri zahtevajo, da nositelj krone pri vršitvi dotične svoje pravice ne prezre teritorialnih interesov. Vsaj teoretično ni izključeno, da bi se tekom časov našel vladar, ki bi hotel enostransko svoje zaupnike vzeti samo iz tega ali onega dela naše države, iz tega ali onega plemena. Tukaj bi

bila tedaj umestna določba, da je pri imenovanju kralj po ustavni določbi vendar primoran vsaj gotov minimum svojih imenovancev izbrati iz pokrajin, ki sestavljajo našo državo.

II.

Morda se mi bo ugovarjalo, da je konstrukcija gospodarskega parlamenta preveč umetna. Tega ugovora se nikakor ne bojim. Moderna ustava se da primerjati finemu precizizskemu stroju in pri tem je povsem naravno, da je sestavljen iz mnogo členov in členkov, koles in kolesec in vijakov. Ideja posebnega gospodarskega parlamenta naposled ni čisto nova. V zaslužno štejem Jugoslovanskemu klubu, da je bil že pri posvetovanju ukinjene vidovdanske ustave ustavnemu odseku nekaj podobnega nasvetoval. V »Odvojenem mišljenju Jugoslovanskega kluba« čitam pri členu 69., da naj bo »narodno predstavništvo sestavljeno iz dveh koordiniranih skupin, iz politične in socialno-ekonomske ali pa gospodarske«. Člen 71. tega separatnega predloga pa se glasi, »da naj šteje gospodarska skupščina 200 poslancev, in sicer naj polovico izbere narod z enakim, neposrednim tajnim in proporcionalnim glasovanjem, druga polovica naj bo sestavljena po delegatih pokrajinskih stanovskih zastopov«. Temeljna misel je bila tedaj že sprožena; ni mi treba posebej razpravljati, zakaj se mi vidi oni modus, ki sem ga ravnokar nasvetoval, bolj primeren in praktičen.

Odločno pa bi moral ugovarjati nadaljnjemu predlogu, ki ga je bil svoje dni stavil Jugoslovanski klub, da bi naposled vendar v vseh predlogih končno morali odločevati obe skupščini, kakor se glasi člen 77. omenjenega separatnega votuma. Ne glede na to, da bi se na ta način potratilo sila mnogo časa, bi bilo tako postopanje v direktnem protislovju s temeljno mislijo razdelitve stvarine med oba parlamenta, da naj namreč izvršuje parlamentarne zadeve tisti oddelek, ki je v to svrhu najbolj sposoben. Radi tega vztrajam pri svoji konstrukciji, naj bosta politični in gospodarski parlament povsem samostojna ter oba poklicana, vsak v svojem delokrogu definitivno reševati izročene jima naloge.

Smatram za največjo napako odpravljene vidovdanske ustave, da je ona ves zakonodajni posel koncentrirala v beograjski narodni skupščini. Ponavljam, kar sem bil že prej

zahteval, naj se zakonodajstvo deli v centralni parlament in oblastne skupščine. Vsaka ustava, ki hoče biti primerna naravi naše kraljevine ter v njej združenih plemen, mora biti zgrajena na samoupravni podlagi. Toda povsem zgrešeno bi bilo, ako bi se hotelo pokrajinam, iz kojih je sestavljena naša država, odmeriti enako samoupravna pravica. Svarilen zgled nam je v tem slučaju lahko stara Avstrija. S polno pravico je že leta 1848./49. ugovarjal voditelj češkega naroda Fran Ladislav Rieger predlogu, naj se ista kompetenca odmeri vsem deželnim zborom, velikim in malim. Niso vpoštevali njegovega ugovora! Saj je avstrijska ustava, počenši od ponesrečene Schmerlingove ustave z dne 26. febr. 1861 enak delokrog privoščila deželnemu zboru slavnega češkega kraljestva in pritlikavim deželnim zastopom mejne grofije Istre ali male Predarlske in samosvojega tržaškega mesta. Avstrija je naposled propadla predvsem na nepobitnem nasprotju centralistične in samoupravne ideje!

Ne posnemajmo te napake! Pri razdelitvi samoupravnih kompetenc se je treba ozirati na kulturne, zgodovinske in gospodarske razmere. Le-te in kulturna stopnja posameznih oblasti naj bodo merodajne za obseg izročenege jim samoupravnega področja. Mi Slovenci n. pr., ki smo že po zgodovini zadnjih 70 let vajeni na neko samoupravo, prenesemo dokaj obširnejšo avtonomijo, nego n. pr. tiste pokrajine, ki so bile stoprav leta 1913. rešene turškega jarma.

Bodoča ustava bo morala po moji sodbi taksativno naštevati vse one zadeve, ki jih naj reši centralni parlament v svojih dveh oddelkih, v politični in gospodarski skupini. Ali tudi tukaj bo treba napraviti razloček. Premnogo bo takih zakonov, pri katerih se bo moral centralni parlament omejiti zgolj na določitev načel, dočim bo moral nadrobnosti prepustiti izvršilnim zakonom posameznih oblasti. Drugače povedano: dokaj bo državnih zakonov, ki bodo imeli na sebi značaj okvirnih zakonov, dočim bodo morale biti nadrobne določbe prepuščene oblastnemu zakonodajstvu. Morda ne bi bilo neumestno pri novi ustavi, posnemati vzgled avstrijske zvezne ustave, katera točno razlikuje one zadeve, o katerih sme zvezni svet (Bundesrat), t. j. državni parlament, sklepati državne zakone z vsemi podrobnostmi (Artikel X—XI), in one

zakone, ki vsebujejo le načela, dočim je izvršilni zakon prepuščen posameznim deželam (Art. XII).

V predstojećem navajam nekatera glavna načela, ki bi jih hotel imeti izražena v bodoči ustavi. Na koncu te razprave bom še govoril o deležu onega faktorja, ki ga je vidovdanska ustava dokaj premalo uvaževala, namreč *s o d s t v a*. Že sedaj pa naglašam, da se bo moralo v ustavnih zakonih, ki naj v bodoče uredijo naše razmere, skrbeti za ustanovitev *u s t a v - n e g a* ali državnega sodišča, najvišjega računskega dvora ter volivnega sodišča.

Za sedaj sem pri kraju z onim, kar sem hotel povedati o ustavi. Mnogo važnejše kakor ustava pa je po mojem najtrdnjšem prepričanju vprašanje *u p r a v e*. Lepa je beseda mojstra upravne vede dr. Josipa Redliča, ki pravi: »*Verwaltung ist die arbeitende Verfassung.*« Narod z najslabšo ustavo lahko sijajno shaja, ako ima dobro upravo. Temu nasproti ne koristi nič najidealnejša ustava, kakor bi jo mogli sestaviti le angelci z nebes, ako je poleg nje slaba uprava. Morda je rak-rana naše države, da je njena uprava dosedaj bila — nočem rabiti hujšega izraza — v vsakem oziru nedostatna in slaba.

V nastopnem bom skušal izraziti svoje nazore o reorganizaciji našega upravnega življenja. Pri tem se bom pa vestno držal načela, da tudi glede uprave veljaj ona smernica, po kateri se odmeri in vodi samouprava različno v poedinih oblasteh, iz kojih je sestavljena naša država.

III.

Temelj vsaki dobri upravi mora biti *o b č i n a*; vsled tega je tako važna pravilna razvrstitev občin in določitev njih delokroga. V tem pogledu smo danes v naši državi še jako na slabem. To velja tudi za Slovenijo, dasi so morda v tej pokrajini občinske razmere še najbolj urejene. Toda urejene so na podlagi avstrijskega občinskega reda in njih tako zvana samouprava je bila, kar danes lahko dokažem z nepobitnimi dokazili, v Avstriji zgolj navidezna.

Oglejmo si naše občine! Na Kranjskem imamo nekatere občine, broječe do 9000 duš, in njim nasproti pritlikave občine, kakor n. pr. v kamniškem in litijskem srezu, ki obsegajo komaj po 200 do 300 duš. In brez razločka nalaga obstoječi občinski

red ista bremena samosvojega in izročenega področja vsem tem občinam! Predstavljajmo si za enkrat hribovsko občino s tako pičlim prebivalstvom in z minimalno davčno silo in se vprašajmo, ali je taka pritlikava tvorba sploh v stanu, izpolnjevati vse naloge, s katerimi jo obremenjuje država? Čisto naravno je, da taka občina niti z daleka ni v stanu zadoščati svojim obveznostim. Občinska avtonomija je tedaj v tem slučaju gola burka, župan je le senca oblastnika, dejansko misli zanj in odločuje srezki poglavar s svojimi pomočniki, med katerimi ima morda žandar najuplivnejšo besedo.

In tudi pri mnogoštevilnih velikih občinah stvar ni veliko boljša. Saj so mi znane nekatere izmed največjih občin, katerih poslovanje se po svoji kakovosti ni mnogo razlikovalo od uradovanja pritlikavih občin.

Kako odpomoči temu? Naj obstoje i v naprej dosedanje občine, ljudstvo se jim je že privadilo. Toda odkažimo jim oni delokrog, ki ga v istini morejo vršiti. Tudi najmanjša in najrevnejša občina lahko upravlja tisti del samosvojega področja, ki obsega skrb za občinsko premoženje, uporabo dohodkov iz lova in sejmarskih pristojbin, dalje vzdrževanje občinskih potov, mostov in mostičkov, poljsko policijo itd., vse drugo pa naj prepusti občinam višjega reda.

Kako si predstavljam to novo občinsko kategorijo!

Spravil bi jih v zvezo s srezci. Meni se vsaj dozdeva, da so sedanja srezka poglavarstva odločno preobsežna. Na Kranjskem šteje srezko poglavarstvo povprek 45.000—50.000 duš, na Štajerskem so še večja. Srezkega poglavarja si predstavljam, rekel bi, kot glavni motor v upravi celega sreza. V to svrho pa mora dotični državni funkcionar natančno poznati vse gospodarske in kulturne razmere svojega okraja. Iz tega sledi, da je pri sedanjem obsegu tudi za izbornega upravnega uradnika ta naloga pretežavna. Iz tega se mi rodi misel, da bi bilo tu na mestu pomnožiti število srezkih poglavarstev ter jih zenačiti s sodnimi okraji. Politični okraj ne bi tedaj smel šteti več kakor 10.000 do 15.000 duš. Povsod, kjer je sodni okraj večji, n. pr. v ljubljanski okolici, v Celju, v Ptujju itd., bi se moral ta sodni okraj deliti na več političnih okrajev ali srezov. Enak obseg bi hotel prisoditi srezkim političnim občinam. Tej kategoriji občin bi tedaj dodelil celo izročeno

področje ter obenem one dele samosvojega področja, kateri so po svoji znamenitosti pretežavni za sedanje občine.

Napravimo korak dalje! Stara avstrijska država je bila karakterizovana po neštevilnih — volitvah. In tukaj smo imeli celo vrsto posebnih korporacij, navidezno avtonomnih, v istini več ali manj brezpomembnih. Imeli smo cestne odbore, okrajne šolske svete, zdravstvena okrožja, okrajne blagajne, — vedno so se vrtila kolesa volivnega mlina, ali največkrat ni bilo nobene prave moke. Vzemimo n. pr. okrajni šolski svet! Redno se je shajal, redno je imel svoje seje, ali naposled bi bil moral biti okrajni glavar sila neroden, ako ne bi bilo odločevalo to, kar je on hotel in kar je predlagal pokorni njegov sluga, okrajni šolski nadzornik. In sedaj vprašamo: Ali ne bi bilo bolj pametno, bolj umestno, da se izvoli iz občanov en s a m o b č i n s k i o d b o r, — bodi si na podlagi splošne enake volivne pravice — ter potem izvoljeni odbor razdeli na posamezne sekcije. Po njih kvalifikaciji naj se nato razdele izvoljenci na posamezne odseke, katerim naj se poverijo šolski, prometni, zdravstveni, stavbeni itd. posli. Le za tiste predmete, ki zadevajo skupnost, naj skliče načelnik ves odbor v skupno sejo. Tako naj se n. pr. proračun srezke občine in računski zaključek rešita na skupni seji.

Ako sprožim to zadevo, storim to prešinjen prepričanja, da v javni upravi ne sme odločevati samo uradnik, temveč da gre pretežni del lajiškemu elementu. Toda uvažujmo tudi pri tej priliki ono zlato načelo, izraženo v latinskem reku: »Non datur saltus in natura!« Istina je, da smatram za ideal politične uprave angleški sistem, ki tako rekoč v upravnem poslovanju niti ne pozna državnega vpliva. Ali ne delam si nobenih iluzij in vem, da to, kar je mogoče pri izobraženem, sila treznem in praktičnem Angležu, šolanem po mnogoletnem prostem gibanju, se pri nas, tudi v Sloveniji, ne da in ne more slepo prepisati. Naše ljudstvo, ki so ga dosihmal vodili kakor malega otroka za roko ali na otroškem pasu, dandanes še ni zrelo za tako daleč segajočo občinsko svobodo. Vsled tega bi se, stavljen pred alternativo, ali se naj občinskemu odboru dodeli le »votum consultativum«, posvetovalna oblast, ali »votum decisivum«, odločujoča oblast, odločno izjavil za prvo. Prisodil bi tedaj, vsaj za začetek, občinskemu odboru le s v e t o v a l n o pravico in bi

čakal na to, da izkušnja izkaže, če so se naši ljudje v istini že privadili razsodnji občinske uprave. Dobro poznam slovenski narod in trdno sem prepričan, da se bode prav kmalu po svojem praktičnem mišljenju in jasni razsodnosti uživel v tako poslovanje in da se mu bo mogla kmalu izročiti tudi odločujoča pravica, »votum decisivum«.

IV.

Srezka občina potrebuje na vsak način nekoliko strokovnih pomožnih organov, baš ker je višje organizovana tvorba, dočim bo občina nižje vrste običajno lahko shajala brez njih. Ali take pomožne organe bo srezka občina itak imela na razpolago. Pri vsakem srezkem poglavarstvu je in mora biti srezki zdravnik, šolski nadzornik, srezki inženir, šumarski strokovnjak itd. Ves ta organizem se bo naravno dal uporabljati za občinsko upravne namene. Za slučaj, da bi bilo treba več, zlasti tehničnih organov, je vedno lahko mogoče, da se dve ali tri sosedne srezke občine zedinijo v to svrho, da si po potrebi preskrbe take strokovnjake.

Za predsedstvo v srezki občini bi po mojem mnenju sodil srezki poglavar in kot namestnik njegov drug juridično naobražen upravni uradnik. Ne ustrašite se pred tem predlogom; v istinito demokratični državi ne smemo več videti v političnem uradniku nekdanjega avstrijskega birokrata; mož mora biti naše krvi in našega mišljenja.

Seveda bi moral politični uradnik poleg skrbi za srezko občino zadostiti tudi drugim nalogam, ki mu jih odkaže državna uprava. Treba je tedaj, da za občinske posle v prvi vrsti pride v poštev tajnik srezke občine. Sedanji občinski tajnik je v najboljšem slučaju kak učitelj, ki se morda loti občinskih poslov predvsem radi postranskega zaslužka, sicer redkokdaj kak v istini poraben mož. Vsaj deloma so mizerne eksistence, beraško plačani, povsem nestalni od danes do jutri — golo orodje v rokah občinskih mogotcev! To kar kriči po spremembi! Skrbeti je treba za boljšo strokovno vzgojo teh občinskih funkcionarjev, obenem pa za njih gmotni obstanek in socijalno veljavo. Moj predlog meri na to, da bi moral biti vsak bodoči tajnik najmanj dve leti praktično izšolan pri oblasti, stoprav potem bi se moral podvreči strokovnemu izpitu. Le take prosilce bi srezka ob-

čina smela imenovati kot tajnike. Oblast bo morala skrbeti za službeno pragmatiko občinskih tajnikov ter jim osigurati tudi pokojnino. Ne ugovarjajte, da bo to preveč stalo! Na ves glas kličem svojim rojakom: »Varujte se slabo plačanih občinskih tajnikov!« Tak funkcionar mora biti tako dotiran v materijelnem pogledu, da lahko shaja s svojimi službenimi prejemki, ne da bi mu bilo treba segati po postranskem zaslužku. Tu mi pride na misel izrek praktičnega Angleža, ki pravi: »Nisem tako bogat, da bi mogel kupovati **cenene** stvari.« Modrost, ki tiči v tem izreku, velja tudi za upravo. Vsaka dobra uprava stane nekaj, ali naposled so ti stroški plodonosno naloženi in skupnost ima evidenten dobiček od take uprave.

Nad srezkim poglavarstvom in srezko občino naj stoji okrožje. Naposled nam Slovencem niso politična okrožja povsem neznana. Na Kranjskem n. pr. smo imeli do leta 1848. deželo razdeljeno na tri okrožja, namreč ljubljansko, novo-meško in postojnsko okrožje. Misel je vsekako pravilna. Okrožja, kakor si jih predstavljam, pa so lahko danes, ko imamo prometna sredstva, o katerih se našim očakom še sanjalo ni, izdatno večja. Lehko bi po mojem mnenju odmerili političnemu okrožju 500.000—700.000 duš. Razdelil bi tedaj ljubljansko oblast, ki bi obsegala celo Slovenijo, na dve okrožji: ljubljansko in mariborsko. In tu me vodijo še politični oziri! Če se napravi iz cele Slovenije le ena oblast, potem bi bila dvignjena oblast v Mariboru. Predstavljajmo si položaj, ki nastane v trenutku, ko bi se vsled združitve sedaj obstoječih oblasti dvignil ves komaj ustanovljeni uradniški aparat iz mejnega mesta Maribora. Po mojem prepričanju obsega mariborska oblast bolj napredno, gmotno bolj podkovano polovico slovenskega naroda. Tudi v političnem pogledu bi bilo skrajno nevarno, drugemu mestu Slovenije, ki ima še danes močno nemški živelj v svojem prebivalstvu, ki leži na severni državni meji, odvzeti toliko uradov, ki pomenijo v gospodarskem pogledu važen činitelj in v političnem oziru močno postojanko. Ukinitev mariborske oblasti bi se pa dala dokaj omiliti z ustanovitvijo okrožja v Mariboru. Tako okrožje naj bode nadrejena instances za srezko poglavarstva in za srezke občine. Predstavljam si to zasnovo tako, da naj ima okrožni poglavar poleg sebe zopet okrožni svet, izvo-

ljen po istem načinu kakor srezki odbori. Takemu okrožnemu svetu bi hotel prisoditi pravico uredb.

In nad obema okrožjema v Ljubljani in Mariboru — oblast! Strogo se držim onega temeljnega načela, da mora biti vsaj v Sloveniji državna uprava spojitev uradniškega in lajiškega elementa! Varujmo se tiste avstrijske zasnove, ki je celo upravo izročila zgolj uradnikom. Prekletstvo v stari Avstriji je bila omnipotenca uradniškega življa. Od tedaj izvira slabost avstrijske uprave, po kateri dandanes še vzdihujejo nekateri, tudi pametni možje, ki vendar premalo poznajo one ogromne zahteve, ki jih stavi današnja moderna država do svoje uprave. Avstrijska uprava je imela značaj, da je bil njen birokratični aparat premalo v stiku z dejanskim življenjem. Uradniki so reševali akte, potratili silno množico potrpežljivega papirja, prelivali cele potoke črnila in so mislili, — da upravljajo in vladajo! Korektiv proti temu nenaravnemu stanju je mogoč edinole v tem, da se združi strokovno izurjeni uradnik s pametnim lajnikom, vzetim iz toka živega življenja!

V.

Pri sestavi oblastev vodi me glavno načelo: Proč z upravnim dualizmom! Posluževali smo se ga v stari Avstriji in — siti smo ga bili! Zlasti ko sem bil kot deželni glavar načelnik avtonomne deželne uprave, sem se do dobrega uveril, da je dualizem z ene strani zelo drag, z druge strani pa le ovira točnemu uradovanju. Iz obilice lastnih izkušenj hočem navesti le en slučaj, ki drastično označuje kvarnost dualističnih sistemov.

Vzemimo javne zgradbe! Leta 1911. smo imeli pri deželnem odboru 25 inženirjev-tehnikov in baš tolikšno število jih je bilo nameščenih pri stavbnem oddelku deželne vlade. Kar se tiče zgradb, jih je deželni odbor izvršil tekom teh let nad 50, dočim so vsi državni tehniki v tej dobi imeli opravka samo z eno stavbo, to je s preureditvijo kratkega oddelka državne ceste med Novim mestom in Metliko. Vprašali boste: »Kaj so pa vendar ti gospodje delali, ali so ti državni tehnični strokovnjaki zgolj postavali in zijala prodajali?« Nikakor ne! Imeli so dosti posla, a kakega! Pri vseh deželnih stavbah, pri novih cestnih zgradbah, pri korekturah že obstoječih cest, pri vodovodih,

mostovih itd. je smel deželni odbor računati z državno podporo in hvaležno moram priznati, da avstrijska vlada v tem pogledu ni bila skopa. Naravno, da si je morala država za svoj prispevek tudi osigurati gotov delež na sestavi projektov. Toda deželni odbor pri tedanji birokratski ureditvi nikakor ni smel direktno poslovati z dunajskim ministrstvom, temveč je moral svoje dobro premišljene in natančno izdelane načrte najprej odstopiti deželni vladi v Ljubljani in njenemu stavbnemu oddelku. Čisto umevno pa je in prirojeno človeški naravi, da se ni nikoli pripetil slučaj, da bi bili vladni tehniki takoj pristali in odobrili projekt, dostavljen jim od deželnega odbora. Marveč belili so si glave in ugibali, kaj naj bi spremenili in popravili. Seveda so oni presojali projekte zgolj pri zeleni mizi, dočim so bili deželni tehniki takoj s prvega početka na licu mesta in tam proučili dotični projekt. Priromal je tedaj operat čez toliko in toliko časa nazaj od deželne vlade k deželnemu odboru z raznimi pripombami in spreminjevalnimi predlogi. Deželni odbor ni hotel popustiti in je ostal pri svojem prvotnem mnenju. In zopet se je vračal načrt nazaj, od koder ga je šele čez toliko in toliko časa dobilo ministrstvo v končno presojo. Lahko trdim, da najmanj v 95 slučajih izmed 100 je ministrstvo pritrdilo operatu deželnega odbora. Toda trajalo je včasih par let, predno je dotični načrt prišel do končne odobritve. Premnogokrat so se med tem razdobjem spremenile dejanske razmere, zlasti kar se tiče cen materialu, višine delavskih mezd itd., tako da proračun tik pred izpeljavo odobrenega načrta ni bil več primeren.

In ravno tako, kakor pri stavbenih zadevah, se je tudi pri drugih strokah izkazal dualistični sistem dobri upravi naravnost škodljiv.

Sicer pa, čemu ta razloček med deželno vlado in deželnim odborom, oz. po sedaj veljavni terminologiji, med velikim županstvom in oblastnim odborom? Eden kot drugi izvršuje državne naloge, izvirajoče iz pojma moderne države, ki je in mora biti to, kar imenuje nemška veda »den Wohlfahrtsstaat«. Čemu tedaj razdelitev, ki nikakor ni opravičena po bistvu in namenu javne uprave!

Na čelu skupne oblasti si predstavljam državnega funkcionarja, imenovanega od kralja. Tudi pri državni ureditvi se je treba ozirati na čuvstva prebivalstva in na v

njegovi duši živeče tradicije. Odkrito rečem: naslov velikega župana mi nikakor ne ugaja. Spominja me preveč na ogrske komitate in francoskega prefekta! Nam Slovencem bi sigurno bolj ugajal tisti stari naslov deželnega glavarja, ki smo ga imeli že od 12. stoletja sem. Nikar mi ne ugovarjajte, da gre tu le za gole besede, za gole formalnosti! Pameten politik mi bode rad priznal, da igrajo v zgodovini narodov »imponderabilia« veliko vlogo in nikakor ne kaže brez potrebe žaliti narodne občutnosti!

Oblastnemu poglavarju na strani stoji oblastna skupščina. Nimam nič proti temu, če si oblastna skupščina izvoli iz svoje srede predsednika, ki bi ga pa omejil zgolj na predsedništvo v skupščini, na vodstvo njenih obravnav in oskrbo onih poslov, ki so naravno zvezani s to funkcijo. Sicer si pa mislim oblastno vlado tako sestavljeno, da naj krona imenuje polovico oblastnih svetnikov, dočim naj oblastna skupščina izvoli drugo polovico. Izrecno naglašam, da ne bodi pri imenovanju te polovice skupščina omejena zgolj na oblastne poslance, temveč ona lahko izvoli po svoji uvidevnosti tega ali onega uglednega moža kot svojega zastopnika v oblastni vladi tudi izven skupščine. Nikakor ni treba, da bi se za te od skupščine izbrane vladne svetnike zahtevala juridična kvalifikacija. Vzemimo n. pr. obširno polje deželne kulture! V deželi imamo uglednega poljedelca, izobraženega v svoji stroki, daleč okrog priznanega in spoštovanega. Ali ne bi bil tak človek, tudi če nima državnih juridičnih izpitov, lahko mnogo boljši referent pri oblastni vladi, kakor kak birokrat, ki morda pozna poljedelstvo in njegove potrebe le iz aktov in knjig?

Logična in nujna posledica tega sestava je, da bi morala oblastna skupščina, kateri se je dala pravica imenovati polovico svetnikov, prevzeti dolžnost, iz oblastnih stroškov plačati svoje imenovance. Radi tega se mi zdi umestno, da bi se morala poslovna doba teh od skupščine izbranih svetnikov ravnati po dobi skupščinskega mandata, tako da bi bilo treba pri vsaki novi izvolitvi oblastne skupščine na novo izvoliti tudi dotične funkcijonarje, ako ne podaljša skupščina mandata starim svetnikom.

Eno pa odločno zahtevam! Ako se namreč izroči kralju prerogativa, da sme po svoji uvidevnosti imenovati oblastne poglavarje, bi moral biti na drugi strani le-ta odgovoren

oblastni skupščini za vse one zadeve, ki se tičejo zgolj dežele, predvsem pa za izvršitev vseh oblastnih zakonov.

V stari Avstriji smo imeli svojčas nameravane povsem slične določbe. Že v onem patentu z dne 8. aprila leta 1848., v katerem je bil cesar Ferdinand odgovoril na peticijo češkega narodnega odbora, se čita obljuba, da bodo najvišji uradniki kraljeve vlade na Češkem odgovorni tudi češkemu deželnemu zboru. Ta patent ni bil nikoli razveljavljen. Državni zbor v Kromerizu je v svojem soglasno sprejetem načrtu ustave istotako proglasil načelo odgovornosti cesarskih namestnikov za izvršitev deželnih zakonov dotičnim deželnim zborom. In grof Karl Hohenwart, po moji sodbi morda zadnji državnik, ki ga je imela stara Avstrija, v svojem preznemitem govoru leta 1876. je o priliki debate o občinski reformi v temelju isto zahteval.

V bistvu pomenja torej moj predlog spojitve in združitve deželne vlade in deželnega odbora v eno samo enoto!

VII.

Velika uloga z ozirom na samoupravo gre sodstvu. Vidovdanska ustava je sodstvo veliko premalo upoštevala, mogoče baš za to, ker je bila po svojem bistvu direktno protivna narodni samoupravi. Prepuščam juristom, da se poglobijo v to vprašanje, meni kot staremu parlamentarcu, opirajočemu se na lastne izkušnje, se vidi potrebno, da se uvedejo oz. dopolnijo razna sodišča. Predvsem moramo imeti ustavno sodišče, ki naj razsoja v slučajih, ko nastanejo konflikti med državno vlado in narodno skupščino ali posameznimi oblastmi, ali upravna nasprotstva med posameznimi oblastmi ali med kakim oblastvom in poedinim zasebnikom itd. Dosihmal imamo samo državni svet, ki je pa sedaj tako preobremenjen, da navzlic napornemu delovanju različnih sodnikov traja pri državnem svetu naperjena ustavna pravda mnogo preveč časa.

Tudi pri ustavnem sodišču smatram za napako, ako bi se sodniki imenovali samo iz sodnih uradnikov, oz. iz juridično kvalificiranih oseb. Zakaj izključiti iz ustavnega sodišča razsodne možake nejuriste? Saj je velik razloček med tako pravdo in navadnim procesom! Celo birokratična Avstrija ni bila tako

juridično ozkosrčna. Mnogo let je sedel v dunajskem državnem sodišču stari Apolinar Jaworski, ki je bil sicer veleposestnik, a nikakor ne cimentiran jurist. In celo jaz, ki nikoli nisem imel nobenega državnega juridičnega izpita, sem bil od parlamenta izvoljen namestnikom pri sodišču in le slučaj je zabranil, da nisem prišel tudi jaz med take državne sodnike.

Le mimogrede bi se hotel nekako od daleč približati vprašanju, ali ne bi bilo mogoče podvreči upravnemu sodu tudi take slučaje, ki se rešujejo po lastnem preudarku dotičnih oblastev in ki so bili vsaj v Avstriji »a priori«¹ izključeni od judikature upravnega sodišča. O tej stvari naj izrečejo juristi svojo strokovno sodbo.

In še nekaj se mi vidi priporočila vredno! Jugoslovani smo po svoji naravi južen narod. Vroča kri se pretaka po naših žilah, dokaj temperamenta imamo, morda včasih še preveč, in to dejstvo obelodanimo tudi pri volitvah. Stavljam vprašanje: Ali ne bi kazalo odvzeti sodbo o veljavnosti posameznih volitev odločitvi parlamentarnih korporacij ter jo poveriti hladni preudarjenosti strokovnih sodnikov, državnemu volilnemu sodišču? Na ta način bi odvzeli narodni skupščini in oblastnim skupščinam dokaj odlozno kompetenco in bi pripomogli k mirnejšemu teku parlamentarnega poslovanja.

Prevažna funkcija je državno računovodstvo. Mizernost naše državne uprave se vidi morda v najbolj jasni luči ravno v tem nedostatku, da je toliko presledka med državnim proračunom in državnim računskim zaključkom. Kak pomen ima točen, povsem zanesljiv računski zaključek in njegove številke! Saj ni mogoče presojati denarnega poslovanja v državnem gospodarstvu, ako ne dobite hitro v roke računskega zaključka! Celo proračunska razprava je več ali manj zgřešena, ako se ne opira na potrjene številke o vladnem gospodarstvu. Oni poslanec, ki hoče kritizirati državni proračun, primerjajoč ga s proračuni prejšnjih let, že s tem dejstvom dokazuje, da stvari ne razume, da je »peregrinus in Israel«. Proračun je in mora biti po svoji naravi več ali manj fikcija. Njegove številke ne morejo biti stalne, v najboljšem slučaju so verjetne, ali istinite še niso in tudi ne morejo biti. Stoprav uspeh, ki ga kaže računski zaključek, je ono zanesljivo mero, na podlagi katerega je mogoča pravilna kritika. Danes

še se sestavlja računski zaključek od generalne kontrole dohodkov. Rad bi tedaj videl na mestu tega oblastva zakonito organizirani najvišji računski dvor.

*

S tem sem prav za prav pri kraju. Toda predno končam s to razpravo, bi hotel izraziti še neko misel. Nihče ne more trditi, da nima moderni volivni sistem, zgrajen na podlagi splošne enake volivne pravice poleg premnogih vrlin tudi nekatere občutne nedostatke. Pri nas mi ne ugaja način, da se vrše volitve poslancev na podlagi »scrutin de listes«, volitev po listah. Volivec vsled tega prav za prav ne voli onega moža, kateremu osebno zaupa in ki ga smatra sposobnega za poslanški posel, marveč on voli stranko. Tisti osebni kontakt med poslanci in volivci je več ali manj prenehal. Strankam kot takim to pač ugaja. Ali nastane vprašanje: Je li preizrazito strankarstvo državi ugodno? Baš položaj, v katerem se sedaj nahajamo, ko je naš modri kralj sam bil primoran poseči vmes ter se v bran postaviti pretirani strankarski strasti, je najboljši dokaz, da je bila tudi v tem pogledu potrebna remedura. Skoro bi trdil, da bi sistem individualnih mandatov — tedaj posamezni poslanec v vsakem okraju — bolje sodil za sestavo naših parlamentarnih skupščin!

VIII.

Povedal sem, kar sem hotel povedati o ustavi in upravi v naši kraljevini. Nikakor si ne domišljujem, da je moj operat količkaj dovršen. Predrznost bi bila od moje strani, ako bi kaj takega nameraval. Moj namen je temveč zgolj pravočasno obračati javno pozornost na vprašanja, ki so dandanes v vsakem pogledu pereča. Več kakor deset let je od tedaj — nekaj mesecev pred polomom stare Avstrije, — ko sem v seriji uvodnih člankov pod naslovom »V zaželeni deželi« skušal pripraviti naše javno mnenje do tega, da bi pravočasno začelo premišljevali o novih pogojih za našo novo politično življenje. Morda ne bi bilo napačno, ako bi se takrat bil uvaževal svarilni moj glas, ako bi se takrat zedinili o pogojih, s katerimi bi se Slovenija hotela pridružiti oni državni tvorbi, po kateri so hrepeneli najboljši naši možje. To se ni zgodilo! Moj glas je ostal glas vpijočega v puščavi »vox clamantis in

deserto«. Ali se bo pripetilo v drugič? Ne zahtevam odobravanja, pripravljen sem celo na grajo in očitane — hvala Bogu, nikakor nisem občutljiv — in drage volje prenašam tudi strogo kritiko, ako se le zgodi, da bodo začeli resnejši naši politiki pečati se z vprašanji, ki jih vsebuje ta moja razprava.

Na Kamnu, meseca februarja 1929.

ZAVOD ALI RODBINA?

Dr. France Goršič.

IV. Rodbinski sistem.

Pristaši novega pokreta v občnem zaščitstvu izhajajo od vrhovnega načela, da je rodbina prirodna in zato najboljša sredina za vzgojo podmladka. V rodbini se nahaja otrok sredi med ljudmi; tu spoznava svet do dobrega; udeležuje se vseh dogodivščin v hiši in na vasi; seznanja se s šegami in običaji; preživlja veselje in žalost; dela po svojih močeh; prilagaja se ukazom in naporom; privadi se zlasti domačemu redu in gospodarjenju; vedno je na svobodi in čistem zraku. Rodbina je mala država, kjer ima vsak član dolžnosti in pravice. Tu je prilika, da se otrok uči reda in dela. Za dobro odgojo ni boljšega okolja, kot je življenje v rodbini, ni boljšega branila, kot je domača vzgoja.

Čim se načeloma odločiš za rodbinski sistem, je vprašanje, katere metode se boš poslužil. To je odvisno od mnogoterih pogojev. Nekateri države izvedo to delo samo s pomočjo privatne iniciative, to zlasti tam, kjer se nahaja družbeno zaščitstvo na visoki stopnji. Drugod skušajo to delo izvesti samo z državnim aparatom. Tako so poizkusili i v Jugoslaviji, a se jim je poizkus izjalovil. Meševite metode so kombinacije družbene pa državne metode. Kažejo se v različnih variantah, z večjo ali manjšo premočjo te ali one osnovne metode. V Jugoslaviji je na sploh nekaj privatne iniciative v večjih centrih, prav nič pa je ni na deželi. To jih je napotilo, da so osnavljali državne zaščitne urade po vsem teritoriju države. Bili so mnjenja (Dim. I. Stojanović), da govore tudi neki nacionalni razlogi za to, da naj bo, ponekod vsaj, privatna iniciativa podrejena državnim organom. Naj pride v rabo katerakoli metoda, povsod so pristaši

rodbinskega zaščitstva v tem soglasni, da je treba največjo pažnjo obračati na dve točki, prvič na skrbno izbero kmetских rodbin, češ, le dobra rodbina je otroku ona prirodna sredina, drugič na zares učinkovit nadzor nad nego te dece. Ako se vršita izbora in nadzor rodbin tako, kakor treba, potem da je mogoče, steči sijajnih posledkov, in zlasti

1. utrditi rodbino kot temeljno zaednico države, češ, nepregledne vrste tako zvanih javnih zaščitencev bodo vase vsrkavale duha domačnosti ter vso svojo življensko dobo dejansko kazale svoj smisel za rodbino; uči se, kdor si nejeveren, od Amerikancev, ki so skoz in skoz poslovni ljudje, pa so kljub temu plemenitega srca, ker jih odlikuje rodbinsko čuvstvo;

2. uveljaviti princip občnosti in enakosti, to se pravi, uvesti način, po katerem bodo zaščite potrebni otroci zaščiteni vsi in vsi enako, ter odpraviti vsakršno nesistematično metodo, ki je, naj poteka od koderkoli, krivična in kvarna, ker izbere le peščico ljubljencev na način, ki nikdar ni nepristranski;

3. doseči velik prištedek pri izdatkih za preživek zaščitencev, ker se s smotreno propagando in organizacijo pridobi razmeroma mnogo dobrih kmetских rodbin, ki vzamejo otroka za svojega, v rejo ali pa vsaj v brezplačno nego, še več pa rodbin, ki želé prevzeti otroka za majhno podporo, često le za neki kvantum obleke in obutve ali za nezatno mesečno nagrado, tako zvano rednino. Izdatki za deco v tistih rodbinah, ki zahtevajo polno plačilo, niso nikoli tolikšni, da bi se le izdaleč približali vsoti, ki je potrebna za vzdrževanje zavodov. Tudi je treba uvesti tako zvani sistem nagrad (rednin). Velikost nagrade mora biti prilagojena delovni kapaciteti dece. Nagrada bodi tem večja, čim manjši je otrok, tem manjša, čim večji je otrok, a odrasel otrok (star 12 do 14 let) zaleže kmetu toliko, da ni treba več plačevati rednine; otrok, star več ko 14 let, pa zasluži že majhno mezdo. Na ta način stane preživek istega števila otrok v zavodu šestdo osemkrat več kakor preživek v rodbinah. Vrhu tega ni treba mnogo raziskovati, da doženeš, da stane otrok v zavodu tem več, čim večji je, ne obratno.

Kaj mnogoobrazni so ugovori nasprotnikov rodbinskega sistema. Naj naštejemo glavne!

a) Jedva pričneš s sistemom nastanjanja dece v rodbinah, že se ti delo izprevrže v golo formo. Priznati moraš, da je dober zavod za otroka boljša sredina, ko slaba rodbina. Le o dobri rodbini se da pričkat, ali je boljša ko zavod. Priznajmo najprej prednost takim dobrim rodbinam, ki imajo voljo, smisel in sredstva, da poleg svoje dece odgajajo še tujega otroka, toda poguben je oni drugi, redni tip rodbin, v katerih je otrok »smešten« kar tako, da nakažejo materi, stricu, sorodniku, ker prosi, neko denarno podporo, dete pa puste, kjer je in kakor je. Vsa ta »občna zaščita« je brez vsebine, je gola pisarija, ki davi — tako pravi Andrić — vse panoge naše državne uprave, pa se je vrinila tudi v ta delikatni posel, ki je zanj treba resnobe, truda, požrtvovalnosti. Reševanje aktov brez smotrenega raziskovanja ne zaleže čisto nič.

Toda pripadniki rodbinskega sistema obsojajo tako pokapljanje rodbinskega zaščitstva sami ter zahtevajo, da se strokovno in smotreno razišče vsak posamezni primer. Kadar nastanjaš dete v rodbino, moraš vedeti, da gre za bodočnost državljana, ki ga ščitiš, ter za mir in srečo rodbine, kamor naj zaščitenec pride, torej za silno važne stvari in za usodepolne posledice. Birokratsko omalovaževanje važnih nalog je, ako kak zaščitni urad brez globlje raziskave, kar po upravnih obrazcih, mehanično, pribavlja podatke o deci ter ji na temelju takšnih podatkov dodeljuje podpore, zakaj po tem postopku dobi podpore mnogo nepotrebnih ljudi (ne otrok!), mnogo potrebnih otrok pa nobene, dasi vpijejo po zaščiti. Ravnanje po kopitu je dekadenca. Slaba izvedba kompromitira dobro načelo. Slabša je, ko vsak zavod. Zato je treba pobijati izrodke šarjenja z javno imovino, da radi brezvestnosti ali malomarnosti, morda tudi radi nezmožnosti ne bo trpel princip, ki zahteva vestnih in sposobnih udeležiteljev!

b) Kontrola je iluzorna, češ, pri kolonijem nastanjanju na deželi je dober nadzor še možen, ker je ta način zavodskemu sistemu soroden, v rodbinah pa je efektivno nadzorovanje objektivno izključeno. Nihče ne more kontrolirati, kako se

porablja podpora, nihče dognati, kako se vrši vzgoja, ni ga aparata, ki bi izvrševal delo nadzorovanja, ni jih sredstev, da bi se ustvaril aparat. Pri nas ste poizkušali s posebnimi odbori, s tako zvanimi krajevnimi zaščitami, toda taki odbori so se pustili vpreči v zaščitno delo le pod pogojem, da dohajajo odboru izdatna javna sredstva. Svoje delo so točno obustavili, čim je država svoje dotacije ukinila. Delo krajevnih zaščit je bilo nestrokovnjaško, nesistematično, pokopičeno, birokratsko. Na jugu države so odbori, razen v velikih mestih, gladko odpovedali. Niti za Slovenijo da ne more biti vprašanje sporno, ali se je prebivalstvo izkazalo zmožno nalog zaščitstva, češ, na to vprašanje niti optimistu ni moči potrdilno odgovoriti.

Toda te ugovore pobijajo rodbinarji s tem, da popolnega ni pod solncem ničesar, da pa je amerikkansko zaščitstvo s svojimi zaščitnimi uradi in s tako zvanimi probation officers, deloma plačanimi nameščenci, deloma nič manj organiziranimi brezplačnimi pionirji (dollar yearman, ker prejemajo od države kot priznavščino en dolar na leto), imeniten dokaz za to, da je narod, čigar kultura je velika, zmožen postaviti v službo zaščitstva velikansko organizacijo zaščitnih nadzornikov, ki opravljajo delo nadzorovanja nadvse solidno. Prav tako je Anglija, domovina probacijskega postopka, neovržen dokaz za to, da je nadzor docela izvedna stvar. Tudi nemška centrala za mladinsko zaščito je ustanovila posebno mladinsko-sodstveno zaščito, ki ž njo enotno in tesno sodelujejo državni pravdniki ter sodniki, kader plemenitih ljudi, ki se je prostovoljno strnil v zaednico, zaščitstvu namenjeno. Kulturen človek se v zaščitstvu izživi, ker mu ono nudi najbolj plemenito zadoščenje tega sveta. Brezlični masi je tozemski raj zaprt, zabit. Njej, nezrelki, ne gre obširna in razprojena ustrojba zaščitstva, njej se spodobijo zavodi za zaščito podmladka, ki ga sama ščititi ne ume. Zavodski sistem je vnani znak kulturne primitivnosti.

c) Rodbina je nevarna radi nedopustnega eksploatiranja in zlorabljanja otrok. Dete, otrok, nedoraslec, je najbolj pripraven objekt za vsakršno izkoriščanje. Vsaka žival se oteplje, otrok pa se vsemu podvrže. Na drugi strani je med vsemi ustanovami, ki jih priznamo, ravno zasebna hiša najbolj nepristopna institucija. Desetkrat, stokrat težje je dognati, kaj se vrši za njenimi zaprtimi

vrti, ko izslediti in razkrinkati praktike in tajne zavodov. Nenadzirna rodbina je zaščitno poprišče, kjer je brez števila priložnosti, da se dete, zlasti več ko 10 let star otrok, izžema za sebične svrhe svojega rednika. Da bi le bilo toliko zaščitnih strokovnjakov, da bi se dalo dovolj zavodov etabrirati, vsi več ko 10 let stari otroci bi morali v zavode, da bi bili rešeni muk v rodbinah!

Pristaši rodbinskega principa ne tajé, da je v rodbini največ prilik za zlorabo otrok, vendar pa ne priznavajo očitka, da je rodbina manj prikladna ko zavod, da postane reden organ zaščitstva. Ne da bi se zaletovali v zavode radi eksploatacije in zlorabe otrok, dasi se greh često očita in dokaže tudi njim, trdé, da prepreči izkoriščanje na debelo že pravilno in skrbno izbiranje redniških rodbin, ki je, kakor vemo, prva glavna naloga splošnega zaščitnega pristroja. Izkoriščanje v posamezni rodbini, ki bi se morda vkljub vsej opreznosti le prikradla v kataster rednikov, — mimogrede bodi poudarjeno, da po njihovi trditvi takih primerov ne bi bilo več, kakor je ugotovljenih nerednosti in nepravilnosti baš v tem pogledu v zavodih —, pa bi se kar razkrilo in pri priči nehalo, čim bi zaščitni nadzornik le količkaj zasumil. Obe glavni funkciji, izbor pa nadzor, sta strnjeni v tako precizno poslovanje, da se glede varnosti otrok zavodi niti malo z rodbinami ne morejo kosati, niti dobri zavodi, nikar pa zavodi, ki tekmujejo s svojo gospodarsko racionalnostjo in pridobitnostjo, pod katero je skritih toliko nedopustnosti ali vsaj neumestnosti.

č) Premalo dobrih rodbin je, ki bi sprejemale tuje otroke; zato da je princip neizvéden. Razen tega razloga da je še mnogo razlogov lokalnega značaja, katerih so krive posebne razmere. Na primer v naši državi, to je splošno znano, se v Črni gori rodbinski sistem že zategadelj ne da izvesti, ker so pridobitne razmere preslabe. Kjer je kmetsko gospodarstvo tako šibko, da ljudstvo strada, tja ne gre nameščati otrok, nego nastanjati bi morali zaščitence izven dežele, ako bi hoteli na vsak način aplicirati načela rodbinskega sistema. Tako naj bo v tem primeru, odgovarjajo zavodarjem novopokretarji.

Toda oni niso oplašeni, marveč nadaljujejo. Vprek da prihaja tudi odnosnost, ki vlada med kulturnostjo pa brezotročnostjo. Dočim je v Združenih državah Severne Amerike

mного brezdetnih rodbin, ki sprejemajo otroke za svoje ali pa v oskrbo, je na manj kulturnem slovanskem jugu rodbin brez zaroda primeroma malo. To inace razveseljivo dejstvo, ki nikjer, pa niti tukaj ne sme služiti za predmet neugodne kritike, je zgovoren argument proti prikladnosti rodbinskega principa za naše kraje. Pri nas ne bo nikoli dovolj rodbin, ki bi iz čistega človekoljubja hotele in mogle k sebi vzeti tujega otroka, ker ni toliko brezdetnih brakov (zakonov) ko n. pr. v Ameriki. Pri tem je število dece pri nas relativno večje ko v Ameriki in s tem tudi število dece, ki spada pod okrilje občne zaščite. Torej več otrok ko v Ameriki in manj redniških rodbin ko v Ameriki, in potem vrhu vsega še to, da pri nas otrok češče ni tako dober ko v Ameriki, kjer ni toliko pohujšanja.

Ni ugovarjati, da so prilike pri nas dosti bolj neugodne za novi pokret kakor v U. S. A. Več o tem v naslednjem poglavju!

d) Posledica rodbinskih premij je demoralizacija mase. Ako hočemo pridobiti rodbino za redništvo, ji moramo obljubiti nagrado. Brez plačila ne uspemo. Rednik vzame denar, in vse ostane pri starem. Otroku se godi prav tako slabo, kakor se mu je doslej godilo. Ves trud je zaman. Otroka ni moči vrlo odgojiti v taki sredini, ki se ji hoče za to denarja. Otrok je sam na sebi. Okoli njega zeva praznina. Takšno življenje ubija.

Vsi, ki jim gre trda, kakor sosedu, ki se je »posvetil« redništvu, pridrvé po podpore za svojo deco in po tuje otroke, da ž njimi vred dobe podporo. Pridružujejo se jim ljudje, ki jim tega absolutno ni treba, pa vendar prosjačijo za svoje otroke. Prosjačijo za 50 Din in manj in si maneje roke, če prehvapijo zaščitnega uradnika, da jim nasede. Novec, ki ni zaslužen, nima teka. Tudi je malenkosten, pa ga poženejo po grlu.

V času po vojni so ponekod kar oblegali državne zaščite. Mnogo siromašnih in nesiromašnih prosivcev je imelo trik, da so na več krajih, deloma javnih, deloma privatnih, hkratu prosili podpore. Mnogo je bilo duplicitetnih primerov ali z drugo besedo: trik se je često posrečil. Število prosivcev se je množilo do ogromnih števil, ki so rastle, rastle. Ugotovili so n. pr., da je neka srbska državna zaščita dobila po dve do

tri tisoč prošenj za podporo iz okrožja, za katero je bilo votiranih za dva meseca 1300 dinarjev.

Po mnenju rodbinarjev je zgolj tehničnega značaja vprašanje, kako odpraviti take izrodke ljudske depraviranosti. Dobra organizacija bo brez dvojbe tudi tej nalogi kos, da bo iz vrst podpirancev izločen slednji nevrednež.

Preostane samo še točka, na katero je treba reagirati. Gre za vprašanje, ali je res, da ni moči govoriti o uspešnosti rodbinskega sistema, ako se ne more podeliti toliko podpore, da bi bilo pomagano ne samo otroku, ampak tudi rodbini, kjer je in ima ostati otrok. Odgovor je jasen. Zaščita podmladka je znanstvena disciplina, ki proučuje do korena vzroke dečje zanemarjenosti in bede ter rešuje deco. Rešitev in konkreto je težko, često kar delikatno vprašanje. Nikakor se ti ne bo posrečilo, da postaviš zgolj splošna pravila po načinu obrazcev in kalupov! Nego tvoje delo mora biti individualno. Dasi zaščitstvo ne more niti ne sme zasledovati cilja, da bi asaniralo vso ljudsko bedo, zakaj njegova naloga reševanja otrok je specialna naloga, vendar se bo zgodilo neredko i to, da bo zaščita mladine radi posebne indikacije podpirala tudi rodbino kot tako. Toda posplošnjevanje takega delovanja ne bo smela, pa tudi ne mogla, ker toliko sredstev nikoli ne bo. Ako pa bi mogla toliko žrtvovati, potem bi morala del svojih sredstev odstopiti občni javni pomoči. Niti v tem primeru pa ne bi bil očitek opravičen, da je rodbinska zaščita dražja od zavodske zaščite. Vzdrževati cele rodbine, ni naloga občne zaščite, ki čuva narodni podmladek.

V. Česa nam je torej treba?

Ko si se spoznal z vsemi pro- in contra- razlogi obeh sistemov, je prvi in glavni tvoj povzetek, da se ni kar lahko odločiti niti za zavodski niti za rodbinski princip, da govori za tega ono, za onega zopet to, da popoln ni noben izmed njiju, da je — kakor vse kaže — rodbinski sistem na pohodu, saj prihajajo vse glavne reforme občnega zaščitstva z angleškega zapada, da je vrhunec debate brez dvojbe pri ugovorih, kjer se izraža dvom, ali se da »novi« sistem praktično dobro izvesti. Ko se ti v tej debati začne razsod nagibati k moderni struji, pa se zaustaviš, ker se domisliš, koliko blagodat in uslug poklanjajo človeštvu zaščitni zavodi, ki jih vidiš okrog sebe. Dolga vrsta

jih je, teh zavodov, ki ti jih je avtopsija velela uvrstiti med reči, ki se ti zde vredne, da jih občuduješ in spoštuješ. Ne, zavodi so dobri. Kaj torej? Sedaj spoznaš: oba sistema sta dobra. Zgolj za vprašanje gre, kateri izmed njiju je boljši. Premalo cenjena rodbina si krči pot v zaščitstvo. Blagor, ki ga nam daje vzgoja v rodbini, so prej podcenjevali. Niti na um jim ni hodilo, da ima rodbina poleg svrhe, da bodi temelj državi in družbi, in ravno radi tega, specialno to svrho, da je zaščitstvu organizacijsko sredstvo par excellence. Zavodi starejše dobe so jo smatrali za manj vredno. Navzkrižje, ki je moralo nastati, čim se je novi pokret teoretično in praktično oborožil, je ravno radi te zanemare tako hudo. Toda resnici na ljubo je treba povedati, da so se našli tudi na kontinentu znanstveniki, ki so iskali dobre kompromisne formule.

Najbolj važni poizkus, da bi se rodbinski princip spojil z zavodskim principom, je metoda nemške pedagogije dr. Marije Montessori, ki je na poprišču malške zaščite zastareli Fröbllov sistem s tem poživila, da je začela propagirati individualno vzgojo malčkov s prikladnim pospeševanjem tega, kar goni otroka k samostojnosti, po metodi samostojnega dela (že od dveh let dalje!). Zavod naj bo sredina, kjer ni ne sile ne vpitja; ne šola, marveč prijetno bivališče, kjer vlada rodbinska domačnost; hiša brez vsakršne šolske zunanosti. Zaščitstvenik ali zaščitstvenica, ki deluje na takem pomontesorjenem zavodu, se mora požrtvovalno baviti z množičnimi problemi, kako in konkretno ravnati z vsakim posameznim zaščitencem in ž njih celoto, da bo ubožcem nadomeščena rodbina, ki je nimajo. Surogat za rodbino naj bi bil, ne pa antiteza rodbini tak malški zavod. Objektivno lahko ugotovimo, da ima ta moderna metoda nekaj uspehov, toda le tedaj, kadar nakloni sreča zavodu večjo moč, ki se ume v otroško dušo docela vglobiti in tejnalogi dočista žrtvovati. Ker takih vzormoči malone ni, je uspeh i te reforme hipotetičen, dasi je na kontinentu Montessori tako v modi, da v več državah osnavljajo kurze in šole za učitelje in učiteljice, ki imajo voljo postati po tem nauku zaščitstveni odgojitelji. Med tem je mednarodni pedagoški kongres v Berlinu (1928. l.) v svoji oficialni resoluciji tezo izrekel, da niti najbolj vzorni otroški vrtec nikdar nikjer ne

more nadomestiti rodbinskega življenja in da bi bilo krivo ukazati, da bodi obiskovanje malških zavodov obvezno. Zavešča za malo deco in otroški vrtci so v smislu te teze zgolj nekakšni zaščitni, ne pa primarno vzgojevalni zavodi. Nas zanima ta pedagoški konflikt toliko, kolikor odreja metodi Montessori enakocenost z rodbinsko vzgojo. Hkratu vidimo, da so pedagoški krogi na strani rodbinskega pokreta.

Vendar ni tajiti, da je v Montessorijevem nauku velik razmah kontinentalnega zaščitstva. Pripadniki rodbinskega sistema ga smatrajo za pionirja modernega pokreta. Metoda Montessori sicer ni rešila konflikta z zavodi. V tej ulogi bi je nikdar ne priznali. Dobrodošla jim je pač le za odgajanje manj kulturnih mas, pa zato priporočajo, naj se Montessori v glavnih načelih uvede tudi v zavode za večjo deco, da bo kolikortoliko ublažen tisti kasarnski reglement, ki ubija otroku duha. Metoda Montessori za nje ne pomeni definitivnega stadija, nego provizorij, ne éksoda, ampak epeisódion, ki dovede nekoč do vrhunca, kjer stoji oni. Pridobitek bo po njihovem naziranju znamenit in trajen le toliko, kolikor bo reforma po metodi Montessori prodrla v specialne zavode, v oni železni kader zavodov, ki nikoli ne premine. Tu da gre za pedagoško reformo v ožjem smislu. Tu pa reforma njihovih načrtov ne križa. Nego tukaj jim je zaščitstvena pomočnica za vselej. Zato jo živahno pozdravljajo. Značaj začasnega premirja ima torej pojav, da tako enodušno uvajajo v zavode tako zvano nemško rodbinsko metodo, da bi po tem potu čim najbolj priličili bivanje v zavodu rodbinskemu življenju.

Med ameriškanskim tipom koležnih zavodov, ki imajo paviljonski sistem in po paviljonih koleže (college) z 20 do 25 otroki, pa tja do nemških »familij«, to je tovarištev v zavodih, ki naj bi po želji osnovateljev često veljali za izpoved novega pokreta, je široko polje za ustvarjanje kombinacij in poizkusov, kako bi se na smotren način v zavodski sistem vnesli elementi modernega pokreta. Modernisti se vesele napredka, konservativci se nadejajo, da bodo novo gibanje baš s tem zavrli, — kdo ima prav?

Zdi se, da obhajajo zle slutnje zavodarje. Kajti niti njihov poglavitni ugovor: naše mase za moderni pokret še niso zrele, ni toliko rešno geslo, je bolj priznanje, da se

dolgo ne bo moči braniti idej iz Amerike, da bo prišel čas zmage teh idej, ki se sedaj pri nas stoprv v specialne zavode vsiljujejo, da bi povzročile raztvorbo starega sistema. Današnji sodobniki v Jugoslaviji seveda ne morejo na to misliti, da bi na deželi tako začeli prakticirati, kakor delajo v svojih vaseh Amerikanci, Angleži in Francozi, saj jugoslovanski seljak nikakor ni voljan, da bi za zaščitstvo dal toliko, kolikor da n. pr. amerikanski farmer. To dejstvo je dobrodošlo starinom, da meditirajo, kako smo nemočni kljub demokraciji in nadarjenosti, kako malo smisla je v nas za obči blagor, čemu se torej navduševati za sestav, ki bi moral sloneti na meščanu in kmetu, ki se ga še branita, ker ga ne razumeta, skratka, kaj naj nam zaleže rodbinski pokret, če zanj še nismo godni?

Pritrditi se mora, da se zavodski sistem ne da kar odpraviti in čez noč nadomestiti z rodbinskim sistemom. Pogled v Ameriko nas pouči, da je prehajanje od sistema na sistem dolg proces. Tam so l. 1917. sicer imeli že kakih 200 organizacij, ki so se bavile izključno le z nastanjanjem dece po rodbinah, toda iste organizacije so hkratu vzdrževale zavodov za najmanj 50.000 otrok, dočim so najmanj 50.000 otrok v zavodih oskrbovale še druge ustanove. V New-Yorku so urad za iskanje domov, t. j. rodbin za otroke, ustanovili stoprv l. 1916. Dotlej je bila vsa newyorška deca v zavodih. Tu vidimo, koliko časa so uvažali »novi sistem« celo tam, kjer je bil pokret silen in je končno tudi uspel, saj so bili vsi pogoji dani. Ni torej vse v tem, da spoznamo metodo za oskrbovanje otrok, ki je najboljša, ampak tudi v tem je stvar, da se družba toliko razvije, da novoto zapopade in si jo prisvoji. Resnična je torej trditev, da mora naše ljudstvo postati zrelo za rodbinsko-zaščitno metodo oskrbovanja dece. Sedaj še ni zrelo. Neki bogat srbijanski okrog je n. pr. v enem letu iz Amerike dobil za 300.000 Din daril, toda meščani dotičnega okrožnega mesta so na proslavi dečjega dneva zbrali darov za kvečjemu 150 do 200 Din! Mi se torej ne moremo meriti z Ameriko.

In celo v Ameriki se je izključnost rodbinskega načela umeknila pametni kombinaciji obeh sistemov. Takih kombinacij je mnogo. Tista je prava, ki je razmeram dotične dežele najbolj prilagodljiva. Cela vrsta zaščitnih strokovnjakov Severne Amerike je prestopila na to središčno linijo. Tako trdi W. S. Reynolds iz Illinoisa izrečno, da sta

oskrba dece v zavodih in nastanjanje otrok v rodbinah mnogo predolgo veljala za dva nasprotna sistema. Ti dve metodi da druga druge ne izključujeta, nego obe se druga z drugo izpopolnjujeta. Dr. Ludwig Bernstein iz New-Yorka piše: »Naj se odločimo za ta ali oni načrt, zmerom je treba vedeti, da zahtevata oba delovna načina večje delo in popolno organizacijo. Upravljanje zavoda po modernih idejah je proprišče, ki terja od upravnika, da ima iniciativo vzgajanja in družbeno bistrovidnost. Nastanjanje dece na hrano in stan (at board) v zasebnih hišah je prav tako važen posel. Ne sme ga obavljati kdorkoli. Marveč posel je to, ki je treba zanj istega popolnega znanja, iste organizatorne sile, istega razumevanja in iste družbene prosvetljenosti, skratka vsega, česar je treba za upravljanje dobrega zavoda. Vsekako je prav, da vsaj dotlej, dokler se za to važno delo ne dobe izkušeni delavci, ustanove, ki se bavijo z nastanjanjem dece, poverijo delo nastanjevanja organizacijam, ki imajo zadostno število oseb, pa dovolj finančne podlage za vse to.«

To mnenje je kakor da bi bilo nalašč za nas napisano. Naše razmere niso takšne, da bi mogli misliti na takojšnjo uvedbo rodbinskega sistema. Deloma pa se da metoda uvesti. V Sloveniji je ponekod izpeljiva, ponekod ni. Z zaščitstvom privatne iniciative pri Hrvatih in Srbih se ne bomo bavili. Smemo pa pač ugotoviti notorno dejstvo, da pogoji za novi delovni način pri njih niso bolj ugodni ko v Sloveniji. Nerazumevanje je pravilo, zrelost izjema. Spričo tega se zakon za zaščito dece in mladine v tej obliki ni mogel obnesti. Pripetilo se mu je, kar se zgodi zgolj zakonom, ki niso življenja zmožni: ni derogiran, a via facti ne velja več. Pri nas prepusimo strokovnjakom, da bodo v konkretnem primeru odločili, kateri sistem je treba favorizirati. Skorajda v vsaki izmed sedanjih 33 oblasti v državi se bo pokazala kaka druga potreba. V glavnem bomo po tem potu — prav tako kakor U. S. A. — dospeli do nekega števila interesnih skupin, med katerimi bo slovenska skupina med najbolj zrelimi. Na zakon za zaščito dece in mladine iz leta 1922. se torej ne bomo smeli v tem smislu sklicevati, da je on dokaz za pravilnost rodbinskega sistema. Kajti tudi to smo že doživeli. Nego, ta zakon nam ne bodi zgled, marveč svarilo! Ne smemo zidati od slemena navzdol.

Treba nam je premišljenega načrta, jasnih smernic, ki so prilagojene konkretnim razmeram. Ker pa je občno zaščitstvo — z malo izjemami — namenjeno masam, mu je potreben velik, gibčen, skorajda tovarniški obrat, čigar poslovanje je prilavnano povprečju, ki je dognano na podlagi statistike. Ker pozna življenje zgolj posamezne primere, nastaja nasprotje med prakso in teorijo in tisto birokratsko vzdušje s pomanjkljivim individualiziranjem, ki ga imenuje A. Pittreich brezdušje socialnega dela (die Entseelung der sozialen Arbeit). Edini spas je, da poverimo občno zaščito strokovno usposobljenim ljudem, zmožnim, da se pouče o individualnih razmerah. Deviza mora biti: *proč s šablono!*

Naša država kredita za pomoč deci še ni popolnoma ukinila. Dotacije, ki se nakazujejo velikim županom, se popolnoma nestrokovnjaško razdeljujejo liki ubožne podpore. So pa le dokaz, da se država svoje dolžnosti zaveda. Kako zaslužno delo bi bilo, ako bi naše narodno predstavništvo na tej, že dani bazi, poskrbelo za solidno materialno podlago občne zaščite! V zakonu o oblastni in sreski samoupravi imamo že kar okvir za nadaljnjo izvedbo, ki bi bila, vsaj kar se tiče razmerja države do oblasti, ki bi prejemale državne dotacije, zelo slična ameriški metodi, ki so jo pred leti imenovali *ohiosko*. Iz finančnih razlogov pa bi se morala ta metoda pametno prilagoditi ali vsaj približati *rodbinskemu sistemu*, deloma morda po *michiganski metodi*, ki bi bila za našo privatno iniciativo novost, v ostalem pa tako, kakor bi diktirale posebne razmere.

Prostovoljna pomoč je za popolnitev občnega zaščitstva neogibno potrebna. To se je izkazalo zdavnaj prej, nego so bili osnovani prvi upravni uradi za socialno zaščitstvo. Zato prostovoljnega sodelovanja tudi v bodoče ne bo moči pogrešati. So manj kulturne pokrajine v naši državi, kjer dobrih, izkušenih prostovoljcev na tem poprišču sploh ne bo dobiti. So pa tudi oblasti, med njimi obe slovenski, kjer bi se dala ustanoviti *krepka zaednica zaščitnih nadzornikov* ali tako zvanih *probation officers*. To delo se nam zdi na vso moč nujno. Zasnutek že obstoji. Društva za otroško varstvo v Ljubljani, Trbovljah, Mariboru, Celju in še kod delujejo še zmerom. Drugod bi bilo treba bivše zaupnike državne

zaščite, v prvi vrsti učitelje, ki bi morali biti stebri mladinske pomoči, vzdramiti k zaščitnemu delovanju. Kolikor bi se organizacija zaščitnega nadzorovanja utrjala in širila, toliko bolj bi smela rodbinski sistem uporabljati tista oblastna zaščita, ki bi imela dovolj dobrih kmetijskih rodbin v svojem katastru rednikov.

Otresti se nam je pa misli, da je malo važen posel, ako iščeš otroku hišo in ga spravljaš vanjo! Dejansko je v vsakem posameznem primeru sreča enega človeškega bitja od tega zavisna, ali se ta naloga prav izvrši. Socialna blaginja je z nastanjanjem dece v rodbinah v tesni zvezi. V Ameriki so prodrli z zahtevo, da smejo to delo vršiti zgolj organizacije, ki so od državne oblasti odobrene in ki uporabljajo samo agente, ki so v zaščitstvu strokovno usposobljeni. Kolikor gre za nadziranje nastanjenih otrok, ki je večje važnosti od samega iskanja redniških rodbin, se mora pritegniti tudi vsa prostovoljna ali zasebna dobrodelnost, toda podrediti jo je treba organizaciji zaščitnih nadzornikov, in sicer ne bo delo nikdar sistematično. Gre za to, da se javnost in zasebna iniciativa krepko združita k delu, da bi bili vsi otroci očuvani zlorab in nesreče, da zabredejo v zanemarjenost. Rodbinsko življenje je brez dvojbe pravšno zaščitno sredstvo; ono je, ki povzdiguje ljudi in daje moč državi in družbi.

OBZOR.

Rešitev rimskega vprašanja.

Dr. Gregor Rožman.

1. Dne 11. februarja 1929 sta kardinal državni tajnik Peter Gasparri in predsednik italijanske vlade Benito Mussolini v lateranski palači podpisala mirovno pogodbo med sveto stolico in italijansko državo. S tem aktom je rešeno tako zvano rimsko vprašanje, ki je skoraj celih 60 let vedno zopet stopalo na dnevni red, a brez upanja na rešitev. Kakor poroča uradni komunike, katerega je Agenzia Stefani istega dne že ob 12.45 poslala v svet, so se podpisale tri listine: pogodba med papežem in kraljem v 27 členih, finančna konvencija in konkordat v 46 členih. O vsebini uradno še ni nič znanega, razen kar je papež ob dveh prilikah povedal v nagovorih pri avdi-jencah. Poročila dnevnega časopisja ne morejo dati podlage za

meritorno oceno sklenjenih pogodb, zlasti ne s pravnega stališča. Vtis na svetovno javnost je bil ogromen, ker nihče ni pričakoval tako hitre in korenite rešitve rimskega vprašanja. Dogovore moremo zaenkrat le toliko oceniti, kolikor je njihova vsebina zanesljivo znana.

2. Pogodba (trattato) ima značaj mirovne pogodbe med dvema suverenima vladarjema, ki se je pač šele 60 let po ustavljenih zunanjih sovražnostih sklenila in podpisala. Mir med Italijo in papežem l. 1870. ni bil sklenjen, vojno stanje ne končano. Zadnji akt, ki je bil l. 1870. podpisan od obeh strank, od italijanskega kralja in papeža Pija IX., je bil protokol kapitulacije, v katerem je bilo dogovorjeno, da vatikanskega okraja, tako zvane Città Leonina, italijanske čete ne bodo zasedle. Istotako je tedanji italijanski zunanji minister Visconti-Venosta v cirkularni noti evropskim silam z dne 27. avg. 1870, v kateri je naznanil, da se pripravlja okupacija Rima, slovesno zatrjeval: »Leonovo mesto ostane pod polno oblastjo in suvereniteto papeževo.« Navzlic tem dokumentaričnim zatrdilom se je prebivalstvo Leonovega mesta udeležilo 2. oktobra plebiscita, ki se je izjavil za to, da tvorita ves Rim in rimska provinca integralen del italijanskega kraljestva. Enostranska ureditev razmerja z italijanskim garancijskim zakonom z dne 13. maja 1871 ni mogla imeti značaja mirovne pogodbe.

Mednarodnemu pravu odgovarjajoča mirovna pogodba je mogla biti le sad počasnega izmirjenja in daljšega razvoja. Tudi naziranje o temeljih sporazuma se je na obeh straneh polagoma razvilo in spremenilo. Pij IX. je stal nespravlivo na stališču: *restitutio in integrum*. In je to prav lahko razumljivo. On sam je doživel trikratno restitucijo cerkvene države, dvakrat pod Pijem VII. (1800 in 1814), tretjič za časa lastnega papeževanja po revoluciji l. 1848. Tako je mogel biti prepričan, da je tudi zavzetje Rima in zedinjenje Italije le mimoidoča epizoda, ki se bo kmalu končala z obnovitvijo prejšnjega stanja. Pod dalekovidnim Leonom XIII. se je stališče spremenilo v toliko, da se je — neoficielno seveda — stavila kot temelj pogajanj zahteva: ves Rim mora biti izključno pod papeževo suvereniteto. Politično sodelovanje v italijanski državi je bilo katolikom zabranjeno. »*Non expedit*« je bil v trdni veljavi. Na italijanski državni strani pa je svobodomiselno framazonstvo, ki je imelo odločilen vpliv v vladi, gojilo načelen odpor zoper vsako pogajanje s papeštvom. Pij X. je že dovolil od slučaja do slučaja izjeme od »*Non expedit*«, kadar je šlo v provincah za to, da se onemogoči z glasovi katolikov izvolitev socialistov. Omembe vredno je, da je l. 1913. na 13. *settimana sociale* poznejši nadškof videmski msgr. Rossi predložil — bržkone z vednostjo mero-dajnih cerkvenih krogov — v javno diskusijo zahtevo po internacionalizaciji italijanskega garancijskega zakona, kar bi značilo migljaj, na kateri podlagi je sveta stolica bila voljna skleniti mir. Italijanska vlada je vmešavanje inozemstva ljubosumno odklanjala. Po svetovni vojni so se razmere spreminjale in razvijale zelo hitro. Benedikt XV.

je ukinil prepoved političnega udejstvovanja, takoj se je ustanovil partito popolare. Istotako je odpravil prepoved, da noben katoliški vladar ne sme obiskati v Rimu italijanskega kralja. (Enciklika: »De pacis reconciliatione christiana« 23. maja 1920.) Takoj nato sta obiskala Rim španski in belgijski kralj. Posebno v prvih mesecih l. 1921. so se začele širiti vesti o pogajanjih med Vatikanom in Kvirinalom. Resnica je, da so nekako istočasno ministri italijanske vlade izjavljali, da izmirjenje ni vprašanje italijanskih katolikov, ampak izključno le svete stolice in italijanske vlade. Mussolini je že 21. junija 1921 v zbornici opozoril, kako velikanske važnosti je za Italijo dejstvo, da se oči 400 milijonov vernikov obračajo na Rim kot na svoje duhovno središče. Novoizvoljeni papež Pij XI. pa je dal 6. februarja 1922 prvi svoj blagoslov zopet iz zunanje lože cerkve sv. Petra, dočim je vojaštvo italijansko izkazalo čast z orožjem. In 20. oktobra 1922 je pisal »Foglio d'ordine«: »Nimajo prav tisti, ki trdijo, da je nemogoče rešiti rimsko vprašanje, pa tudi tisti ne, ki pravijo, da je lahko in hitro rešljivo. Težko je, toda nikakor ne nemogoče.« Papež pa je v svoji prvi okrožnici z dne 23. dec. 1922 ob koncu jasno povedal, da se Italiji od svete stolice ničesar ni bati, dasi papež ne more odstopiti od svojih pravic, ter je izrazil željo po onem radostnem dnevu, ko bo mir Kristusov vladal tudi med Italijo in papežem.

Razmere so torej v rešitvi polagoma zorele. Med 6. avgustom in 4. oktobrom 1926 so se vršili že razgovori — zaenkrat zgolj privatnega značaja — med prof. Dominikom Baronijem in konzistorialnim advokatom Fr. Pacellijem, ki naj bi sondirali teren za uradna pogajanja. Dne 4. oktobra je italijanska vlada avtorizirala Baronija za zaupne razgovore, istotako pa kardinal Gasparri Pacellija s pismi 6. in 24. oktobra. Ti razgovori so trajali do konca novembra 1928, ko sta suverena izdala svojima zaupnikoma oficielna poverila, kralj 22. novembra, papež pa 25. novembra 1928. Baroni pa je umrl, zato je od 8. januarja 1929 naprej zastopal kralja Mussolini sam (Agenzia Stefani 11. febr. 1929). Papež je v dobi pogajanj sprejel svojega poverjenika Pacellija v 129 zasebnih po več ur trajajočih avdijencah.

Mnogi so smatrali rešitev za nemogočo, ker so obstojale težave osebne in stvarne narave, nasprotstva interesov in idej, tradicionalne in akcidentalne težkoče. Za tako rešitev sta bila potrebna moža, dovolj pogumna in samostojna. Papež sam je dne 13. februarja t. l. namignil na to dejstvo v nagovoru zastopstvu katoliške univerze v Milanu: »Večkrat nas je obšla skušnjava misliti, da je za rešitev tolikšnega vprašanja bilo treba papeža alpinista, ki je navajen z drznim čelom podvzeti težavne vzpone, in papeža bibliotekarja, ki je navajen iti na globoko v zgodovinskih in dokumentarnih raziskavanjih« (Osserv. Rom. št. 39 od 15. febr. 1929).

Priznati moramo tudi, da s strani Italije ne bi noben minister prej kdaj mogel odkrito začeti pogajanj za sporazum; pri prvem resnejšem poizkusu bi bil zletel s svojega sedeža. Strankarski interesi svobodomiselstva bi bili vsako zbližanje med obema oblastima v kali zadušili.

»Demokracija in parlamentarizem zna take zadeve samo skozi stoletja vleči nerešene« (Corr. della sera št. 37, dne 12. febr. 1929). Je ta beseda sicer malo pretirana, res pa je toliko, da je samo minister, ki se more brezpogojno zanesti na podporo zakonodajne zbornice, brez vsake bojzani pred morebitno opozicijo, sposoben rešiti tako zapleteno sporno vprašanje. Internacionalna rešitev rimskega vprašanja se je tudi od cerkvene strani odklonila, pač iz tega razloga, ker je bila nadnarodna neodvisnost papeževega teritorija negirana zgolj od italijanske države. Za rešitev ni bilo treba več, nego da Italija to prizna. To se je zdaj zgodilo od ministra, ki ume pomen katolicizma in papeštva bolje ceniti, kot njegovi framazoni ali od framazonov odvisni predhodniki.

Politično gledano je rimski pakt neutajljivo velik uspeh sedanjega režima. S tem je edinstvenost Italije dobila poslednje dopolnilo, zgradba »Risorgimenta« je končana. Razumljivo je, da se tega dejstva veseli vsak nacionalno zaveden Italijan. Še bolj pa vsak iskren italijanski katolik, ker bridki spori v njegovi vesti med dolžnostmi vernega sina cerkve in zvestega državljana zedinjene Italije so prenehali.

Vsebina lateranske pogodbe, kolikor je doslej zanesljivo znana, priznava papežu predvsem popolno, realno in vidno suverenost nad majhnim teritorijem. Neodvisen teritorij je nujen za integralno suverenost, kakor se danes v obče pojmuje. Teritorijalno vprašanje je tvorilo temelj političnega razdora med sveto stolico in Italijo. Papež je z jasno gesto dokazal, da mu ni za svetno vladavino, ampak samo za ono suvereno neodvisnost, ki mu je kot poglavarju cerkve neobhodna, zadovoljil se je z minimalnim teritorijem. Papež sam trdi, da je s to minimalno zahtevo hotel peremptorično dokazati, da ga ni vodil pohlep po teritorijalni oblasti, hotel razorožiti alarmanne vesti, da je teritorijalna integriteta zedinjene Italije od papeža ogrožena, in knočno pokazati, da se pogaja oče s svojimi sinovi (iz nagovora rimskim župnikom dne 11. febr. 1929). Ker je vatikanska državnica tako zelo majhna, je že zaradi tega po svoji naravi nevtralna, nadnarodna (ne samo mednarodna) in s tem svobodna in neodvisna. Je majhen teritorij po obsegu, a po važnosti in duhovni kvantiteti največji na svetu. Ima kolonade Berninijeve, kupolo Mihelangelovo, zaklade umetnosti in znanosti v muzejih, knjižnicah in galerijah in povrh grob poglavarja apostolov. Tako je poudaril papež v citiranem nagovoru. Vsa dosedanja časopisna poročila o ureditvi in upravi malega vatikanskega mesteca so pač le gola ugibanja.

3. S finančno konvencijo, ali kakor papež posebno podčrtava, z ureditvijo skromne domače ekonomije, je Italija izpolnila dolžnost pravičnosti, s katero je morala kompenzirati odvzeto cerkveno imetje. Pa tudi obveznost, katero si je naložila z garancijskim zakonom »perpetua e inalienabile« (čl. 4.), je morala vsaj deloma izpolniti. Italija plača sveti stolici 750 milijonov v denarju, za 1 milijardo pa ji da državnih zadolžnic po 5%. Samo vsota dolžnih letnih kvot znaša okrog 4 milijard. Tako je tudi v tem

vprašanju papež širokogrudno popustil do skrajnosti. S to vsoto je centrala katoliške cerkve tudi v budžetarnem oziru postala vsaj nekoliko neodvisna. Sicer 5% obresti v znesku 87.5 mil. lir ne zadostujejo, da bi mogel papež kriti vse izdatke za misijone in dobrodelne akcije, ki od njega podpore pričakujejo, a vendar je podan vsaj osnoven ekonomski temelj.

4. O vsebini k o n k o r d a t a je časopisje sicer nekatere podrobnosti javilo, ne moremo pa presoditi zanesljivosti takih vesti, zato končne sodbe o italijanskem konkordatu danes še ne moremo izreči. Zlasti se nič ne ve o tem, ali se je poskusilo o njem urediti, vsaj deloma, verski problem narodnih manjšin v Italiji. V že omenjenem nagovoru zastopstvu milanske katoliške univerze je papež poudarjal pomen konkordata. Po njegovem mnenju utemeljuje, upravičuje in celo priporočuje sklenjeno mirovno pogodbo dejstvo, da je le po doseženem sporazumu med cerkvijo in italijansko vlado bilo možno skleniti konkordat, »ki, če ni najboljši, ki more obstojati, pa gotovo eden najboljših«. In papež je takoj pri prvih početkih razpravljanja o sporazumu stavil kot nujni pogoj, kot *conditio sine qua non*, sklenitev primerne konkordata. Konkordata pa ni mogel skleniti, dokler ni bila papežu od strani drugega pogodbenika (Italije) priznana popolna, tudi teritorialna suverenost. O vsebini je papež sam povedal le toliko: Konkordat priznava cerkvi juridično osebnost z vsemi pravicami; zakrament zakona zavzame zopet svoje mesto v zakonodaji in državljanskem življenju; redovniškim družinam so priznane pravice juridičnih oseb; verouku se daje dolžni pomen in dolžna čast; katoliški akciji je priznано zakonito mesto. »Resnično, lahko je razumeti, kako se moremo in moramo zahvaljevati Gospodu iz vsega srca.« Konkordat pomeni največ za italijanske katoličane, drugim je lahko vzorec za idealno ureditev razmerja med cerkvijo in državo. Govoriti obširneje o tem bomo mogli šele tedaj, ko bo besedilo obelodanjeno.

5. Na splošno je svetovna javnost sprejela vest o podpisu lateranske pogodbe z zadovoljstvom in glasnim priznanjem. »Resnično tolažljiva je ugotovitev, kako presrečno in iskreno je svet sprejel dogodke teh poslednjih dni. Dobili smo cele plazove vesti iz vseh dežel, bližnjih in najbolj oddaljenih... Vse te vesti odkrivajo, da je svet ocenil po resnični vrednosti dogodke in se z nami raduje nad njimi.« (Papež ameriškemu dopisniku United Presse, Tom. Morganu, v zasebni avdienci.) — Ugovori in glasovi neupravičene bojazni so se slišali le poredkoma. Med Francozi sta Herriot in Léon Blum seveda izrazila bojazen za francoski vpliv nad misijoni v orientu; Maurice Pernot je v *Journalu des Débats* v dveh člankih skušal dokazati, da je papež žrtvoval neodvisnost cerkve na ljubo zgolj italijanskemu konkordatu: Kar je dal, je dal kot poglavar vesoljne cerkve, kar je prejel, je dobil le kot rimski škof. Pri tem je Pernot pozabil, da bi veljalo isto za vsak konkordat, kar pa očitvidno ne drži. Saj pri vsakem konkordatu, ki ureja partikularno za eno državo razmerje cerkve

do države, nastopa papež kot poglavar vesoljne cerkve, če ne, bi samo škofje dotične države sklepali konkordate. Med Anglikanci se je pojavilo mnenje, da tvori sporazum z Italijo in svetni teritorij papeški trajno oviro za zedinjenje krščanskih cerkva (prof. Herbert M. Relton v Daily Telegraphu). Ta ugovor je odpadel takoj, ko se je izvedelo, kako miniatura je cerkvena »država«. Tudi v beograjski Politiki 17. febr. 1929 trdi neki V. G., da je prejšnji »neprijateljski odnos med papežem in italijansko vlado dajal neko jamstvo za samostojnost katoliške cerkve«. S sporazumom pa je to jamstvo odpadlo, zdaj da je cerkev popolnoma pod vplivom italijanske vlade. Te logike ni razumeti, Vesnik, nedeljski crkveno-politički list, z dne 24. febr. jo je pa vendar kopiral. Politika pa je objavila tudi objektivno pisane članke od dr. Jov. Radonića (19. in 20. febr.) in od dr. A. Čičića (1. marca).

Na vse take ugovore in dvome je papež vprav v uri podpisa pogodbe že odgovoril, ob sprejemu rimskih župnikov in postnih pridigarjev. Zatrdil je, da vsi ugovori in dvomi letijo predvsem in edino na njega, kajti on sam in edini prevzema vso odgovornost za latranske pogodbe. To odgovornost prevzema s tem mirnejšo vestjo, ker je mirovna pogodba s konkordatom bila več ko trideset mesecev predmet njegovega študija, premišljevanja in molitve. Kdo garantira neodvisnost, suverenost in nedotakljivost malega njegovega teritorija? Mednarodna garancija držav je nezadostna, saj se ni izkazala niti tedaj, ko je cerkvena država še figurirala na zemljevidih. Tudi velik teritorij ne nudi garancije, kar je novejša zgodovina zopet dokazala. Dasi so prijateljstvo in naklonjenost držav in vlad zelo dragocene pridobitve, je vendar najgloblje poroštvo neodvisnosti v vesti in v čutu pravičnost italijanskega naroda, predvsem pa v božji Previdnosti, ki je svoje varstvo cerkvi obljubila.

Posebno obširno in globokoumno je papež govoril o istih dvomih 350članskemu zastopstvu katoliške univerze milanske. Problem rešitve rimskega vprašanja je bil zelo kompliciran vsled dolgoletnih kršitev cerkvenih pravic in imetja od strani italijanskih vlad, ki so bile cerkvi odkrito sovražne ali pa vsaj s sovražniki cerkve v prijateljskih odnošajih. Čas za spravo pa je dozorel zato, ker so bile na dnevnem redu zadeve, katerih nobena država brez sporazuma s cerkvijo učinkovito urediti ne more. Skušala se je preurediti in razmeram prilagoditi cerkvenopolitična zakonodaja. Za take mešane zadeve je nujen sporazum, če naj se tako uredé, da pospešujejo mir in zadovoljnost državljanov. Naredili so se tudi ukrepi, ki naj versko in moralno življenje naroda pogloblje in okrepe. Za to so se morali pogojiti šele ustvariti s konkordatom. Preureditev cele mešanice zakonov, ki so bili cerkvenim pravicam nasprotni, je bila komplicirana in težavna, a papež je imel srečo, da so mu bili na razpolago plemeniti in spretni sodelavci.

Učinek sporazuma bo viden šele v bodočnosti. Sadove bo treba šele pobrati. »Smo še komaj na začetku. Zdaj pričenjamo izvrševati,

kar je bilo dogovorjeno. Mnogo dela nas še čaka,« tako je sklenil papež razgovor z ameriškim žurnalistom Morganom. Kot Slovenci čakamo radovedno, pa vendar z zaupanjem, na sadove, katere naj bi konkordat prinesel našim bratom pod Italijo. Kakšni bodo? Ne vemo nič zanesljivega. Eno pa je gotovo, da bo mogla sveta stolica zdaj laže in izdatnejše vplivati na italijansko vlado, tudi kar se tiče verskih pravic manjšin, ker zdaj ima z vlado diplomatske zveze. Doslej papež sploh ni mogel vladi predložiti svojih želja, zahtev ali protestov, ko ni bilo absolutno nobene zveze med obema oblastima. Protesti in izjave, ki jih je papež doslej mogel dati k večjemu v konzistoriju ali v razgovorih pri avdijencah, so pustili režim popolnoma hladni. Ker pa se je pripravljala sporazum med Vatikanom in Kvirinalom, ki ima za italijanske in tudi druge katoličane izreden zgodovinski pomen, razumemo, da je papež molčal, ko bi bili mi morda želeli, da bi bil glasno govoril in obsodil krivično postopanje. Zdaj razumemo njegov molk. Moral je pripravljati v vsej tajnosti in potrpežljivosti temelj, raz katerega bo mogel uveljavljati in braniti svete pravice cerkve in njenih vernikov. Zdaj bo mogel govoriti in se sklicavati na dogovorjene člene konkordata in tako uspešnejše ščititi manjšine tudi v jezikovnih pravicah, kolikor zadevajo versko in cerkveno udeleževanje. Tako se moremo ne samo kot katoličani, ampak tudi kot Slovenci pridružiti splošnemu veselju in navdušenju katoliškega sveta in se iz srca zahvaliti Bogu, da je dal iz lateranske palače posijati žarek upanja tudi na naše obupane brate po Goriškem in Primorskem.

OCENE.

Kos, Franc: **Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku.** Peta knjiga (1201—1246). Uredil Milko Kos. V Ljubljani, 1928. Založila in izdala Leonova družba v Ljubljani. — 8°, LVII ter 586 str.

Pred seboj imamo 5. knjigo »Gradiva«, o katerem že skoro vsak pismen Slovenec vé, da je Kosovo delo. Zaradi raznih zaprek in neprilik je ta del zagledal beli dan šele po presledku osem let, ki so potekla po izdaji četrtega zvezka (1920). V tem času se je pisatelj, prof. dr. Franc Kos, preselil v boljšo večnost; dne 14. marca 1924. l. mu je izmaknila bela žena pero iz neumorno delavne roke, a mu položila v zameno lavorikino mladiko na mrtvaški oder; ta mu ostane kot zmagoslavni, četudi neusiljivi znak uspeha in zaslug, ki si jih je stekel za slovensko zgodovinopisje. Milo se nam stori, ko odpremo knjigo in ugledamo portrét blagega rajnika, ki ga je narisal njegov sin, akad. slikar Gojmir Kos: miren, učenjaški obraz, oko uprto v daljno točko, vsaka poteza v obrazu oblikovan regest, a v celoti dobrohoten, mil obraz, izsevajoč lepo, izravnano dušo na široki podlagi plemenitega, solidnega učenjaštva. — Leonova družba je posvetila prvi list za naslovom spominu tega svojega odličnega sotrudnika.

Takoj za tem listom pa nas pozdravlja resnega lica druga »spominska plošča«, na kateri so ovekovečena ona udruženja in osobito denarni zavodi, ki so s svojimi prispevki omogočili natis 5. knjige »Gradiva«. Med 17 zavodi pripada Štajerski 10 mest. Tu je treba, da ostanemo pri dejstvu samem in smo — z Leonino vred — hvaležni za podporo, naklonjeno patriotičnemu delu; a dalje ne smemo razprejati tega razmišljanja: rezultat bi bil eventuelno manj prijazen gledé naše »znanstvene« kulture.

Rajni dr. Kos je dospel v čistopisu do regesta št. 31, ko je nastopila katastrofa. Kdo bi bil mogel delo nadaljevati bolje in v smislu rajnika, nego njegov lastni sin, sam resen in izvežban zgodovinar, mož poln mladeniškega veselja do dela in poznavajoč očetove načrte. Leonova družba se je zato obrnila do njega s povabilom, da bi prevzel urejevanje pete knjige »Gradiva«. G. univ. prof. dr. Milko Kos se je povabilu odzval in — dasi med zaprekami — izvršil to delo.

Knjiga obsega LVII strani uvoda in seznam virov, potem 428 str. regestov ter izpiskov iz zgodovinskih poročil itd. in 159 str. kazal (str. 529—587). — Regesti se nanašajo na dobo od l. 1201. do l. 1246. vključno; nudijo pa vkupe 905 zgodovinskih podatkov. Največ jih je vzeti iz pravnih listin, ostali so iz anal, kronik, nadaljevanj, živopisov, rodoslovnikov, nekrologov, beležk, urbarjev, seznamov in sličnih srednjeveških spisov ter nudijo sevé samo taka mesta, ki so v zvezi z našim teritorijem, z našimi razmerami in osebnostmi. Obsežno kazalo krajev in oseb ter stvarni imenik zaključujeta knjigo.

G. ureditelj, prof. dr. Milko Kos, poroča točno o lastnem deležu kratko, jasno, jedrnato. Tu izvemo, da se je držal sin pietetno v bistvu tistih smernic, ki jih je določil njegov oče. Spričo položaja je pa bilo treba štediti. Zato je izdajatelj krajšal nekatere regeste po možnosti. Tudi opazke o lokalizaciji poedinih krajev je prenesel prof. M. Kos v kazalo; a tudi to v splošnem sporazumu s svojim očetom, s katerim sta se o tem pomenkovala. Prof. Milko Kos je moral torej urediti vse regeste od št. 32. dalje. Poleg tega je spisal tudi uvod ter sestavil osebno, krajevno in stvarno kazalo.

Uvod nudi 1. oris politične in 2. teritorialne zgodovine. Iz tega sledi kot dejstvo, da so za slovenskim ozemljem stremile v prvi polovici 13. stol. tri tuje rodbine: Andechsovci, Babenberžani in Spanheimi, a na drugi strani da je propadala moč cerkvenih oblastvenikov, oglejskih patriarhov ter škofov v Brixenu in Freisingu. Tudi manjše plemiške rodbine so nazadovale v zapadnem delu slovenske zemlje. A na iztoku se ustalijo državne in deželne meje; opora temu procesu so cerkvene postojanke: cistercijanski samostan v Kostanjevici in naseljevanje nemškega križarskega reda v Beli Krajini. — V primorskem delu slovenske zemlje sta bila glavna oblastnika oglejski patriarh kot cerkveni ter goriški grof kot svetni knez; vsi ostali stopajo v ozadje. Ta uvod je vzor jedrnatosti, jasnosti, preglednosti in bistvenosti, pisan brez lepo donečih fraz, a vzlic temu interesanten od kraja do konca.

Kakor predidóči štírtje deli »Gradiva« je tudi 5. knjiga zamišljena in urejena tako, da more služiti i akademsko-znanstvenemu delu i rabi interesentov, ki niso šli skozi ogenj strogega, metodično-kritičnega vežbanja. Namenoma. Zgodovinar, posebno strokovnjak v zgodovinsko-pomožnih vedah si ve pomagati, če pogreša te ali one podrobnosti, dóčim pretežni del uporabljevalcev »Gradiva« nima namena, samostojno raziskavati globlje, ampak mu zadostujejo podani rezultati. Kosovo »Gradivo« predstavlja torej kompromis med strogo znanstvenostjo in popularizacijo.

Vsebina postaja od knjige do knjige obilnejša, raznovrstnejša in pestrejša. Poleg gori omenjenih vrst virov prihajajo v poštev tudi epíčne in politíčno historíčne pesnitve in obíčajno-pravne zbirke. V peti knjigi se že kažejo začetki. Rajni dr. Kos je izvršil z zbiranjem in razbíranjem težavno delo. Prav za slovensko ozemlje so viri, po usodi teritorialne lege in vsled politike priseljenega plemstva ter cerkvenih knezov, katerim je bil smoter njihovih načrtov in postopanja lastna dobrobit: razširitev posestva in pridobitev čim večjega vpliva. Meje posameznih posestev so se pogosto prepletale, osobito na večjih kompleksih; zato je bilo treba premotriti vse predale zgodovinskih poročil. In † dr. Kos jih je vse vestno pregledal in poročila pobral.

Regesti so navadno kratki in jedernati. Vendar je pa tudi vrsta takih, ki so zahtevali v smislu lahke uporabnosti knjige precej obširne izpiske; najobilnejši so n. pr. št. 9., 31., 32., 92., 154., 212., 214., 233., 250., 323., 363., 398., 456., 462., 598., 671., 677., 690., 699., 704., 706., 714., 715., 871. in 900., tako, da služijo neposredno tudi takim interesentom, ki nimajo na razpolago onih zbirk, iz katerih so vzeti. S podanimi izpiski je ustrezno večjemu delu uporabljevalcev — za slučaj, da ne gre za kritična raziskavanja. Kdor bi hotel n. pr. zasledovati oblike enega in istega krajevnega imena in ugotoviti, iz katerega jezika da prihaja, temu bi navedeni registi še kljub svoji obširnosti ne zadostovali, ampak bi bil primoran, da si naredi pot skozi zaseke vseh tozadevnih srednjeveških zverženk, ne le onih, ki so zabeležene v »Gradivu«, ampak tudi v ostalih zbirkah in publikacijah.

Večino regestov (556) so dale listine, priobčene in natisnjene v kritičnih in zanesljivih izdajah. Da-li je imel † dr. Kos v roki tudi izvirnike same in v koliko, ni razvidno; vsekako se sklicuje povsodi tudi na tiskane zbirke. — Ostale regeste je dvignil iz prepisov, insertov, transsumptov, kartularjev in privilegijarjev.

Lepo vrsto regestov so dala zgodovinska poročila: anali, kronike, životopisi, rodoslovniki, sezname umrlih, pisma, beležke in dvoje srednjevisokomemških pesnitev: Wolfram v. Eschenbachov »Parzival« in »Der vrouwen dienest« Urha Liechtensteinskega.

Največ regestov je sprejetih v prvi vrsti zaradi krajevnih imen (509); drugi zaradi oseb, ki jih omenjajo, ali pa zaradi prič, ako so bile slovenskega rodu ali pa iz slovenskih krajev. Tu vidimo

posebno jasno, kako so velikaši razpolagali s slovensko zemljo po lastnih »potrebah« in ambicijah (prim. uvod prof. Milka Kosa). Pa tudi valovanje političnih prilik in »konjunktur«, osobito tistih, ki so vladale med deželnimi oblastniki in onimi, ki so bili odvisni od njih (vazali, ministeriali), odseva iz teh regestov.

Že iz dosedanjih izvajanj je posneti, da je † dr. Kos nabral večinoma iz tiskanih publikacij svoje »Gradivo«, včasih iz takega slovstva, ki je zelo težko dostopno. To velja posebno za naše razmere na Slovenskem, kjer tako težko pogrešamo obilnejše literature. S tem ni olajšal samo iskanja in poznavanja virov za našo zgodovino, ampak je potegnil tudi mejo med dostopnimi in ne še izrabljenimi, rekše neznanimi viri. Tu zastavi usodno vprašanje, v koliko je zbirka v 5. knjigi združenih regestov popolna. V tem oziru smemo pač trditi, da je zbirka dostopnih virov popolna; za to, kar ni dostopno, pa ne more nihče nič. Pri vsi Kosovi vestnosti in akribiji se mi vidi gotovo, da se bodo našli dosihmal še skriti paberki po omalovaževanih in zanemarjenih grajskih in celo mestnih arhivih, istotako po privatnih in občinskih registraturah ter po nekaterih cerkvenih zbirkah, ki so povečini zaprte iz — žalibog tudi pogosto upravičene — nezaupljivosti. Takih slučajev, kakor jih navaja prav 5. knjiga »Gradiva« (št. 297, 409, 410, 495, 585, 645 in 660) je še mnogo! Gre za seznáme takih listin, ki jih najbrž ni več, a v teh seznamih, ki tvorijo repertorje pravnih instrumentov, so navedeni tudi njihovi regesti. Pa tudi po zapuščinskih inventarjih imamo navadno poseben oddelek pod zaglavjem »Listine in pisma« — navadno v nemščini »Urkunden u. Briefe« in podobno. Kos je pokazal, kako se dajo izrabiti regesti iz zapisnikov.

Vsaka realno obstojajoča stvar ima pa, kot delo človeškega uma in njegove roke, poleg svetlih tudi sem pa tam kako medlo mesto. Tudi »Gradivo«. Ako omenjam nekaj takih točk, ne mislim niti zdaleka zmanjšavati zaslug † dr. Kosa, ampak opozarjam samo uporabljevalca, kje je treba nekaj pozornosti na nejasnosti, ki jih ni zakrivil dr. Kos, ampak so pač prevzete iz publikacij, ki so služile kot neposredna predloga za regest. Tako n. pr. št. 90 in 737; pri obeh regestih se navaja kot najdišče originala »G a r s t e n«. To je bil benediktinski samostan blizu mesta Steyr (Gor. Avstr.) in bil odpravljen l. 1787. Danes ni tam — v kolikor mi je znano — nobenega arhiva več, ampak listine bo iskati v deželnem arhivu v Lincu ali v državnem na Dunaju. Prav tako je pri regestu št. 400, češ, da je original v G l e i n k u. To je bivši benediktinski samostan, odpravljen l. 1784.; arhivalije bo iskati v Lincu ali na Dunaju.

Izvirna listina je navadno ali redno označena z besedo »original«. Na več mestih pa čitamo »Listina«. Ne vem, kako je to tolmačiti: ali je izraz »Listina« istoveten s pojmom »original«, ali je to listina v prepisu, ali se rabi izraz v zadregi, ker iz predloge ni moč sklepati, da-li je misliti na original ali na prepis? Posebno listine italijanskih arhivov (Videm, Čedad, Benetke, Trst) imajo to

usodo (št. 207, 208, 241, 252, 428, 514, 535, 564, 654, 879). — S kakšnim gradivom imamo opraviti v zbirki drž. arhiva v Benetkah: »Membranarum solutarum series«, tudi ni razvidno neposredno; da so med temi »membranae« tudi pravcate listine, sledi iz beležke pri št. 617.

Ra zen onih mest, ki so na koncu knjige že popravljena, je še malo število — večjidel tiskarskih — pogoškov, ki naj jih zabeležim. — U v o d (str. XXXV., vrsta 14. od zdolaj), pravilno: kot (ne: kod); dalje (str. XLVIII., 4. vrsta od zdolaj) pravilno: kompleksi (ne: kompreksi). — R e g e s t i, št. 33. (vrsta 3.), pravilno: dvesto mark (ne: dvajset); št. 36. (vrsta 7.), pravilno: Engelberto (ne: Engelbertus) št. 102. (vrsta 5.) pravilno: Wipotona (ne: Wipotena); št. 142. (vrsta 7.), pravilno: eodem (ne: eadem); št. 168. (vrsta 2.), pravilno: na sedem let (ne: a sedem let); št. 240. (vrsta 7.), pravilno: pri sv. Marku (ne: Markežu; kajti ta oblika je postala priimek); št. 378. (vrsta 4.), pravilno: ninxit (ne: nixit); št. 571. (vrsta 4.), pravilno: sinovoma (ne: sinovima); št. 667. (vrsta 7.), pravilno: ne more preživljati (ne: more preživljati); št. 794. (vrsti 5.—6.), pravilno: opomogla, pravico kovati (ne: opomogla pravico, kovati).

Nejasnosti so ostale tudi pri nekaterih drugih točkah. Tako pri štev. 553. je označen vir kot »Liber donationis iz 12. stoletja v Neustiftu«. V takih slučajih bi bili na mestu nekoliko obilnejši podatki. Kraj, za kateri je dana ta listina, je brez vsakega dvoma kanonija Neustift pri Brixenu; ker pa imamo tudi drugi Neustift v bližini Freisinga, ki bi mogel imeti stika z našimi kraji, bi se vsak eventualni dvom odstranil z eno samo besedo: pri Brixenu. — In dalje: liber donationis je baje iz 12. stoletja, a vendar šteje med njegovo vsebino listina iz l. 1231., rokopis je torej tudi iz 13. stoletja in se da kratko označiti kot: liber donationis (donationum?) 12.—13. stol.

Regesti št. 712., 721., 754., 796. in 891. so vzeti iz rokopisa št. 333 (sedaj št. 50) dež. arhiva v Gradcu. Pri regestih št. 712., 721., 796. in 891. je pripomba, da je rokopis pisan v 14., pri regestu št. 754. pa, da je iz 13. stoletja. Ker mora biti datiranje veljavno za celokupni kodeks, bilo bi pravilno in enostavno, da se označi kot kodeks 13.—14. stoletja, pa bodi, da so vpisi iz obeh stoletij, bodi, da na podstavu pisave rokopisa ni moč natančneje datirati. Za prakso je vsekako važno, da je prijavljena tudi sedaj veljavna signatura: Cod. 50; a samo regest št. 891. pové tudi to številko. Stara signatura št. 333 ima v arhivu gotovo svoj renvoi; primerneje pa bo v slučaju potrebe, da se zahteva pod moderno številko. — Pri regestu št. 761. je odpadel podatek, kje se hrani Passauska kopiačna knjiga. — Regest št. 764. je posnet po Hormayrjevih: Kritisch-diplom. Beiträge zur Geschichte Tirols im Mittelalter. Ta pravi, da je listina (original?) shranjena v brixenskem arhivu, kar pa Schumi zanika.

Če pogošamo tu pa tam kako listino, ki je pri Schumiju (Archiv f. Heimatkunde in Urkunden- und Regestenbuch) natisnjena pod

izvestnimi dati, nas to ne sme begati; kritika in korektura napredujoče vede bodeta to zagovarjali. Na koncu knjige nahajamo pod zaglavjem »Tiskarski pogreški in popravki« navodilo, da je črtati regesta pod št. 248. in 749.; to bomo vzeli na znanje, vendar pa bi bili hvaležni, ako bi poznali tudi razloge za to izločitev.

Knjigo zaključuje dvojce kazal: 1. »Imenik krajev in oseb« (str. 429—567) in 2. »Stvarni imenik« (str. 569—586). Oba sta paradigmatično zgledna. Dejstvo, da je prenesel prof. Milko Kos lokalizacijo posameznih krajev v prvi imenik, je prav občutno razbremenilo besedilo in razen tega ustvarilo možnost hitrega pregleda nad raznimi inačicami istega imena. Seve — ogromnega dela lokalizacije, osobito manjših, malo poznanih krajev, ni moč primerno oceniti na podstavu imenika. — Abecedar je urejen po starih in modernih oblikah (n. pr. Petena, Petina in Pičan), tako, da uporabljavec ne more zgrešiti zlahka imena, ki je išče. Kako malo navzkrižje v renvoi jih je skoraj brez pomena, kakor n. pr.: »Pentec, Pentech, gl. Dominik P.« (str. 522.); a pod obliko Dominik ni najti Pentecha, pač pa pod »Domenico« (str. 455.).

Ako pregledamo navedena izvajanja, moramo priznati na veliko veselje, da smo Slovenci obogateli za važno knjigo v prilog zgodovinskim študijam. Delo je resno, solidno, brez senzacijskega sijaja, kar se spodobi pravemu znanstvenemu delu — a je zato toliko pomenljivejše in njegova vrednost trajnejša.

Posebna sreča je, da ima † dr. Kos v svojem sinu kompetentnega nadaljevalca započetemu delu, moža, ki bo imel — ako bo mogoče nadaljevati izdajanje »Gradiva« — v bodočnosti važno nalogo glede nadaljevanja in tehnične ureditve izdaje. Viri se čimdalje tem bolj množe in potekajo od sedaj naprej tudi iz običajnega prava, urbarjev, računskih knjig, oporok in razsodb.

Zeleti je, da bi Leonina mogla nadaljevati plemenito kulturno delo in s sotrudištvom prof. M. Kosa dovesti do konca naš zgodovinsko-znanstveni standard work.

Mantuani.

BELEŽKE.

Rusija čez deset let. — Pod tem naslovom je priobčil Pavel Miljukov v oktobrski številki pariške »La Revue des vivants« (1928, str. 635—640) kratko razpravo, kjer razmišlja o bodoči usodi bolševizma. Po njegovem mnenju bo naslednje desetletje odločilo njegov poraz. Kaj ga bo vrglo?

Pisatelj misli, da emigracija ruske inteligence, ki je raztresena po vseh centrih Evrope, odkoder vodi živahno propagando proti komunističnemu režimu, za bolševizem dejansko ni nevarna. V zunanjem svetu so boljševiki itak zasovraženi. V notranjost Rusije pa ideje iz ostalega sveta ne morejo, ker se sme pisati, tiskati in govoriti le, kar dovoli režim. — Rusiji se tudi ni ničesar bati od obrobni držav in njih vojaške sile, tudi če bi jim pomagala ostala Evropa. Bolševizem bi to le še utrdilo. Če bi namreč Rusija bila napadena, bi se vse ruske vrste strnile v obrambo domovine. Ponovilo bi se isto, kar smo doživeli leta 1920.

Razpad boljševiške diktature bo mnogo enostavnejši in vse naravnejši. Uničila ga bo njegova lastna nezmožnost, da bi trajno obveljal kot življenska forma. Kakor je zamišljen sedaj, se more držati le s skrajnim

nasiljem. A nasilne diktature noben narod za dolgo ne prenese. Da bi se odločila večina za boljševizem, tega ni misliti, a še večji nesmisel je upanje, da bodo boljševiki vzgojili novega »kolektivnega človeka«. Saj vidimo, kaj so vzgojili: mase so prepojili s skrajnim »brutalnim brezverstvom«, a rastoča statistika zločinov pove, da notranjega človeka niso prav nič spremenili.

Vendar politično to ne bo odločilno. Večje skrbi dela boljševikom vedno hujski odpor kmetijskih in deloma tudi delavskih mas proti diktatu, ki ga izvaja neznatna manjšina. Potem rastoče ekonomske težave. Državno gospodarstvo jih sili, da korak za korakom popuščajo od svojih komunističnih doktrin. Klic po pomoči tujega kapitala je vedno nujnejši. In končno preživlja stranka tudi ljute notranje boje.

To so dejstva, radi katerih misli Miljukov, da bo moral boljševizem v prihodnjem deceniju likvidirati. — Poročila, ki prihajajo iz Rusije, so za komuniste res neugodna. Celo iz uradnih objav, ki so vedno posebej prikrojene za inozemstvo, se more razbrati, da se njihov položaj slabša. Vidimo, da tudi s stranko ne morejo nikamor. Po »Večernji Moskvi« od 12. oktobra 1928 je ruska komunistična stranka štela 1. oktobra 1928 800.000 članov in 500.000 kandidatov, Komsomol (kom. naraščaj) 2.000.000. Žensk imajo včlanjenih 157.000. V stranki je 4-34% židov (to se pravi, da domala vsi ruski židje). Tudi če vzamemo, da številke niso pretirane, je vendar to malenkost spričo 150-milijonskega naroda, kateremu gospodujejo.

Da so kmetje napram boljševikom sovražno razpoloženi, potrjujejo neprestani upori proti oblastem, krvave eksekucije živih; da omenim tudi to malenkost, ki pa je značilna: lani do oktobra so kmetje pobili 38 komunističnih žurnalistov.

Gibanje med delavstvom nam osvetljujejo sledeče številke: »Pravda« (28. avgusta 1928) poroča, da je bilo 1. aprila 1928 zaposlenih v industriji 2.155.000 delavcev, a istočasno je bilo brezposelnih 1.598.000. Vsem tem plačuje država mesečno podporo po 14 rubljev. Taka obremenitev proračuna je za dalje časa nemogoča. Zato razumemo klic po inozemskem kapitalu. Francoskim bančnim koncernom so ponudili državne železnice v zakup. Angleži in Američani kupujejo petrolej. Podjetje za podjetjem prehaja v roke tujega kapitala. »Ekonomičeskaja Žizn« (oktober 1928) pri naša v šestih dolgih stolpcih nove koncesije, ki jih je vlada izročila inozemskemu kapitalu v eksploatacijo. — Vendar francoski listi opozarjajo svojo industrijo in svoje podjetnike, naj bodo v odnosu z boljševiki previdni in naj pazijo, da se ne bodo tako opekli, kakor so se Nemci in nekateri Američani. Boljševizem zasebne lastnine ne priznava, zato tudi ni v njegovem slovarju besede: ne kradi! Pariški »Matin« (21. oktobra 1928) je nekako oficijozno opozoril na izvestne posebnosti ruskega zakonika. Vse ruske pogodbe imajo malo klavzulo, da se sme tuji kapital prenesti v Rusijo le po sovjetskih bankah. To se pravi, da mora inozemski kapitalist kupiti červonec po prisilnem kurzu, s čimer takoj izgubi nad polovico svojega kapitala. Kajti dejanski kurz červonca je komaj 40% oficialnega kurza. Boljševiki v pogodbah seveda garantirajo svobodo produkcije in prodaje. A tega ne povedo, da je po ruskem zakoniku prepovedano kupovati od zasebnika. Na tak način podjetnik ne dobi drugega odjemalca kot državo, ki mu seveda zagotavlja nizek kurz. Tudi garantirajo boljševiki, da se tuje premoženje ne bo zaplenilo, »razen po izreku rednega sodišča...« Tak izrek rednega sodišča je pa kaj lahko dobiti. Nič ni lažje kot obdolžiti koga špionaže, zlasti trgovca ekonomske špionaže, če pošilja gospodarska poročila. Tako so napravili z Nemci. Naprtli so jim razne procese, nekaj so jih zaprli, druge so izgnali in jim konfiscirali imetje. Take metode seveda ne priporočajo boljševiškega režima. J. A.

Svobodno zidarstvo. — Mason Sreten J. Stojković, ravnatelj srednjih šol v Beogradu, je napisal delo v pismih na »neposvečenega prijatelja« o ciljih in načelih, o prošlosti in sedanjosti svobodnega zidarstva. Delo je odobrila »Jugoslavija«, Velika Loža Srbov, Hrvatov in Slovencev v Beogradu. V tisku »Jugoslovenske štampe« D. D. v Zagrebu je izšla sedaj tudi

slovenska izdaja. Založila jo je »Loža Maksimilijan Vrhovac« v Zagrebu. Delo je tudi za nas zanimivo. Stojković riše svobodno zidarstvo kot »najidealnejši pokret« na svetu. Cilj svobodnemu zidarstvu je »čisto etičen«: »ostvariti v človeku ideal človeka. S. Z. je utemeljeno na ljubezni, resnici, pravičnosti in človečnosti, te vrline skuša zanesti tudi v »profano družbo«. S. Z. se bori proti egoizmu in materializmu za človečnost, pravico in svobodo. Skrivnih ciljev nima; le simbolni obredi in znaki za medsebojno spoznavanje so tajni. Glede vere pravijo pravila: »svaki brat je mio, koje vere bio«. V ložah je izključena vsaka politična diskusija, le obveščavanje o takšnih vprašanih je dovoljeno. Od vsakega člana S. Z. zahteva, da je pošten in svoboden človek, neodvisen od kakršnihkoli vnanjih vplivov. Stojković odgovarja tudi na ugovore. Ali ni S. Z. povzročilo francoske revolucije? Ne! S. Z. ni za krvave revolucije, temveč le za mirne prevrate po evoluciji. S. Z. je res pripravilo s svojimi idejami tla za francosko revolucijo, a prevrat bi se bil lahko izvršil tudi mirnim putem. Krvavo revolucijo je povzročil le pritisk od zgoraj in S. Z. je ni moglo preprečiti. Ali se ni S. Z. tudi sicer vtikalo v politiko in se še? S. Z. kot tako ne. Res so se pa dostikrat »nepomirljivi člani posameznih lož« postavili na čelo takim pokretom. Tako nekateri v francoski revoluciji, tako Mazzini in Garibaldi v pokretu za zedinjeno Italijo. Potem pa — to je resnično — se lože zavzemajo za politiko, kadar je »nacionalna«. Tako so imeli svobodni zidarji veliko vlogo v svetovni vojski, ko je šlo za zedinjevanje narodnosti. Tudi jugoslovanski masoni so razvijali »živahno delavnost, da so zainteresirali ne samo masonske temveč tudi politične vplivne kroge, ki bi odločevali o naši usodi«; »pomagali so tudi osnovati v Londonu Jugoslovenski Odbor« (117). Toda ali ni S. Z. v boju s Cerkvijo? Tudi ne. S pravoslavno celo ne! »Zidarstvo mora biti izrečno hvaležno poglavarstvu naše cerkve, ki je celo dovolj prepričano, da nista S. Z. in krščanstvo drugo drugemu na potu, ampak da se tudi podpirata, delujoča z istimi moralnimi in človeškimi načeli in čednostmi, ki so tako božansko zastopane v Kristusovem nauku« (47). S katoliško Cerkvijo je imelo in ima res konflikte, a le zato, ker S. Z. oznanja svobodo vesti, katoliška Cerkev je pa intolerantna. Zlasti »jezuitje« so povzročili v človeštvu strahovito zlo, ti so tudi prednjačili v boju zoper S. Z., nasprotno so pa pristopili k zvezi S. Z. mnogi katoličani, tudi škofje, zlasti »benediktinskega in dominikanskega reda« (45). Saj se ena izmed zagrebških lož celo imenuje po zagrebškem škofu, bratu Maksimilijanu Vrhovcu. Potem opisuje Stojković zgodovino masonstva od prvih početkov do danes, po drugih deželah in v Jugoslaviji. Za nas je zlasti zanimiva zgodovina masonstva pri nas. Začelo se je na Hrvatskem že l. 1759.; podpirali so ga zlasti grofje Draškovići. Lože so bile francoske in nemške, a so pozneje zaspale; zbudile so se zopet okoli l. 1870., a zopet na nemškem jeziku; prva hrvatska loža se je osnovala šele l. 1892. V Beogradu se je osnovala prva loža koncem 18. stoletja; člani so bili tudi Turki. Prva srbska loža je iz l. 1876. V Ljubljani je bila o. 1792—1795 nemška loža, za časa francoske vlade pa francoska, ki ji je bil član tudi Valentin Vodnik. Od tedaj se pa do danes »radi jakega klerikalnega vpliva masonska luč v Sloveniji ni mogla prižgati; za sedaj pripadajo slovenski svobodni zidarji kot člani k zagrebškim in drugim ložam« (111). Lože morajo biti pod zaščito kake Velike Lože. Tako so bile nekatere lože v naših deželah pod francosko, druge pod italijansko, druge pod ogrsko, ena celo pod hambursko zaščito. Po l. 1908. so se srbske lože osamosvojile in dobile l. 1912. svoj »Vrhovni svet«. L. 1919. (9. junija) se je pa na skupščini vseh svobodnih zidarjev države SHS v Zagrebu svečano proglasilo zedinjenje in osnovanje Velike Lože »Jugoslavija« s sedežem v Beogradu. Za Velikega Mojstra je bil izbran Djordje Vajfert. Danes je pod zaščito »Jugoslavije« 18 srbskih in hrvatskih lož z nad 1000 člani (v Beogradu je šest lož, v Zagrebu tri, druge so po drugih mestih). Da ne bomo ničesar zamolčali, moramo še omeniti, da beograjske lože zelo živahno delujejo na humanitarnem polju. Zlasti »največji mason« Djordje Vajfert je mnogo žrtvoval za takšne namene.

Tako so osnovali masoni že v prošlem stoletju »Društvo i zavod za siromašnu i napuštenu decu« z domom, ki še sedaj obstoji, potem »Društvo sv. Save«, zopet z domom z večerno šolo, potem s pripravnico za učitelje in s penzionatom za Srbe iz neosvobojenih krajev. Za dijake so osnovali »Djačko Trpezo«, za invalide »Invalidski fond Sv. Djordja«, potem »Dom za gluvonemu decu«, »Dom za iznemogle starce i starice«.

In nauk za nas? Mi ne potrebujemo lož, ker imamo cerkve, ki nam oznanjajo čisto krščanstvo in nam dajejo obenem tudi skrivnostno moč, da moremo to krščanstvo bolj in bolj ostvarjati v sebi — lože so sprejele nekaj etičnih idej od krščanstva, a se ne menijo ne za resnice, ki so vir teh idej, ne za sredstva, ki jim dajejo moč —. Mi tudi ne potrebujemo lož za humanitarno delovanje, ker krščanska charitas ustvarja vedno nove in nove oblike karitativnega dejstvomjanja — naše lože so n. pr. konference Vincencijeve družbe. Mi ne zaupamo ložam, ker nekaj skrivajo — kaj naj sicer pomenjajo tiste višje stopnje »posvečenja«? A biti nam morajo lože opomin na krščansko bratstvo in delo! Ako masone družijo in vnamajo naravni motivi, kako bi morali nas božji motivi!

A. U.

Vzroke verskih odpadov na Dunaju pojasnjuje J. Eberle v *Schönere Zukunft* (IV, 1929, Nr. 16). Prvi vzrok, pravi, je agitacija socialnih demokratov. Avstrijska socialna demokracija je pod judovskim vplivom do 90% prežeta s sovraštvom do Kristusa in Cerkve. To sovraštvo ji je več kakor ves socializem. Drugi vzrok, misli, da so mirovne pogodbe, ki Avstriji in posebej Dunaju niso omogočile človeškega življenja. Reakcija na prisiljeno bedo je boljšeizem. Tretji vzrok bi bila nova demokratična ustava, ki vsem nenravno-prevrtnim težnjam daje vso svobodo. Četrti vzrok mu je krščansko-socialna stranka, ki ni več, kar je bila pod Luegerjem, ampak se le preveč druži z velikim kapitalom in judovstvom. Peti vzrok so pa katoličani sami, zlasti prejšnje čase bogati samostani, ki niso spoznali znamenjev časa in niso poskrbeli, da bi dobil Dunaj dosti cerkva in požrtvovalnih dušnih pastirjev.

Nazore sv. Tomaža Akv. o imetju tolmači v »*Schönere Zukunft*« (IV, 1929, Nr. 16) prof. P. Horvath O. P. Zasebna lastnina je upravičena, a je na nji naravno-pravna »intabulacija« za uboge. Bogatejši so po naravnem pravu dolžni dajati potrebnim, kar jim preostaja. Res — tako tolmači Horvath tisto preporno mesto, kjer se zdi kakor da bi sv. Tomaž to dajanje istovetil z dajanjem miloščine — mora izhajati ta socialna oddaja, kakor vsako človeško dejanje, iz ljubezni, toda ni dolžnost ljubezni, temveč »stroga naravno-pravna dolžnost pravičnosti«. Ubogi imajo pravico klicati bogatim: dajte nam, kar je naše! Res da še ni za obrambo teh zahtev vnanjega »forum«, a družba bi ga lahko ustanovila. Posest je lahko zasebna in v dejanskih razmerah mora biti, a »usus«, raba, proizvajanje in delež dobrin morajo biti skupni. Kapitalizem ni zato slab, ker zbira kapital, ampak zato, ker ne dopušta socialne rabe kapitala, t. j. ker onemogočuje posameznikom primerni delež dobrin in tako užitek lastnine.

IZ REVIJ.

Hrvatska revija. Mjesečnik Matice Hrvatske. Lansko jesen je začel izhajati ta odlično opremljeni mesečnik za kulturo, umetnost in slovstvo. V 2. zv. I. 1929. je zanimiv uvodnik sedanjega predsednika Matice Hrvatske Filipa Lukasa »Naš narodni problem s geopolitičnog gledišta«. Rezultat njegove razprave je glede Hrvatov ta, da se mora hrvatstvo obdržati, ker vrši evropsko misijo mostu med Zapadom in Vzhodom. Hrvatje se ne smejo ograditi od Vzhoda, ker jim sicer grozi »usoda Slovencev«, da jih absorbira Zapad, ne smejo pa se tudi ograditi napram Zapadu, čigar kulturne dobrine morajo pridno črpati v svrhu sinteze teh elementov in svojih. Hrvatje so doslej rešili trojno nalogu, ki jim jasno začrtava nadaljnjo pot: Postali so edini med Slovani mornarji, potegnili so mejo napram romanizmu in germanizmu in končno meje napram držav-

nim in cerkvenim idejam Evrope (glagoljastvo). Hrvaško vprašanje je prirodo del življenskih odnosov Balkana in Evrope.

Njegov rezultat glede Slovencev je sledeči: »Slovenci, ki so bili lokalno pripadli področju alpskih dežel in so bili prej kot Hrvatje vezani v okvir Srednje Evrope in svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, so popolnoma sprejeli zapadno civilizacijo v življenju in obliki, kar jim je prvotno samoniklo narodno moč popolnoma oslabilo, tako da je pod tem pritiskom komaj dihala. Tako je ta s strani Evrope prvi slovanski sloj južnega slovanstva tragično končal in bil popolnoma absorbiran od evropske kulture ter je razen jezika komaj še kaj ohranil od slovanskega bistva in duha. Ker niso imeli oporišča v zgodovinskem razvoju, ki je bil od prvih začetkov prekinjen, in ker so si osvojili popolnoma zapadne kulturne elemente, je bil položaj Slovencev v alpskih deželah in v okviru svetega rimskega cesarstva zelo neugoden. Oporišče za svoj obstoj so našli — kar se čuje na prvi pogled paradokso — v cerkveni organizaciji. Da tako oporo nudi narodna cerkev, je popolnoma razumljivo, manj pa je jasno, da more tako oporo nuditi nadnacionalna in univerzalna katoliška cerkev, a vendar je tako... Pri Slovencih je bila narodna ideja mnogo stoletij zakopana in v latentnem stanju, vendar je v novejši dobi z zmago narodnega principa oživila. Toda ako gledamo z zgodovinske perspektive, je pomanjkanje zgodovinskega razvoja in narodne samoniklosti zapustilo globoke sledove v življenju Slovencev in se te psihične prekinitev jasno vidijo v antinomijah med teoretičnimi principi in njih uporabljanju v življenju.« — To mišljenje hrvaškega znanstvenika je vsekakor zanimivo, zelo potrebno pa bi bilo, da bi se s poklicne slovenske strani analiziralo, ker bi se v mnogih ozirih korigiralo in bi ugotovitev teh činjenic gotovo ne bila brez pomena za točnejšo formulacijo slovenskih in jugoslovanskih kulturnih ciljev. — Meštrović o umjetnosti. Na okrožnico o vprašanju, kakšna naj bi bila umetnostna zgodovina, ki jo namerava Matica izdati, je Meštrović svoj nazor o nji takole opredelil: »Pred vsem bi se morala v ti knjigi definirati svrha umetnosti, to je, ali je ona posledica zgodovinskih dogodkov ali pa je integralni del onega, ki je te dogodke povzročilo, ali je posledica neke civilizacije ali pa integralni del njenega izgrajevanja od prapočetkov, ali je slednjič ona formalna ilustracija kakega verskega pojmovanja (sistema) ali sestavni del tega verstva in tega sistema. Ako se hoče, da bo ta knjiga predstavila pravo bistvo umetnosti in se podloži našemu kulturnemu napredku njen kulturni pomen, je treba izhajati od podmene (ki je zame privatna resnica), da umetnost ni posledica nikake dovršene civilizacije ali ilustracija kakega izgrajenega sistema, a še manj bogastva ali blagostanja, temveč notranja potreba onih, ki ustvarjajo, kakor tudi onih, ki sprejemajo. Stara Grčija je rodila velike filozofe, slikarje in kiparje, ko tam še ni bilo blagostanja, pa tudi pozneje... saj menda ne bo nihče mislil, da sta se Sokrat ali Fidijas rodila po naročilu Perikleja in da ju je usposobilo šele njegovo mecenstvo?! Posamezne dobe zgodovine umenosti se obravnavajo skoro v vseh učbenikih kot samostojni pojavi ali kot posledice teh ali onih posebnih razmer. Nikjer pa ni zadosti poudarjena organska zveza, nikjer nista Egipt in Babilon preko Aten in Rima zadosti zvezana z gotiko in renesanso, nikjer se ne vidi dosti jasno, da je ogródje, ki vse to veže, ravno religija, ki utemeljuje tudi višino umetnosti, ter se čisto umetniška vrednost more vedno meriti z globino religioznega čustvovanja posameznih dob. Kaka formalna popolnost pri nepristnaskem sodniku ne more nikakor odločiti, da bo dal prednost ali da bo zapustil eno periodo drugi. To dejstvo bi moralo biti osnova projektirane zgodovine umetnosti, ne pa, kakor se mladini s poudarkom predstavlja, da sta vrh Fidias in Praksiteles, vsi pred njima pa so »primitivni«, »ki niso imeli pravega spoznanja«. To je prav tako, kakor če Dante ne pušča Sokrata v nebesa samo radi tega, ker ni bil krščen.«

Samo do 31. marca je še čas, da naročite pri Leonovi družbi (Ljubljana, Jugoslov. tiskarna, Kolportажni oddelek) po znižani ceni 180, oz. 200 Din zbornik:

»SLOVENC V DESETLETJU 1918—1928.«

Uredil dr. Jos. Mal: Vel 8°, VIII in 776 str.

»Doporočujemo knihu pozornosti vseh slovanskega sveta.«

Ad. Černý v reviji »Slovanský Přehled XXI. (1929), str. 64.

»... kurz, es ist, mag es auch den nationalslovenischen und katholischen Standpunkt nirgends verleugnen, nicht nur eine höchst brauchbare Enzyklopädie für jeden, der sich heute in irgendeiner Form Slovenien zuwendet, sondern auch eine Fundgrube für den künftigen Historiker, dem es die Anfänge des südslavischen Staates in seinem westlichsten Teile plastisch vor Augen führt.«

Hermann Wendel v »Prager Presse« 10. febr. 1929.

»Wirklich monumental genannt zu werden verdient dieses, 800 Seiten umfassende Werk... Jeder, der Einsicht in das slovenische politische, Wirtschafts- und Kulturleben während der letzten zehn Jahre haben will, wird sich dieses Werk anschaffen müssen.«

»Morgenblatt« (Zagreb) 1929 Nr. 25.

»Čas«, znanstvena revija »Leonove družbe« v Ljubljani, bo izhajal v l. 1928./29. (XXIII. l.) od oktobra do julija vsak mesec v zvezkih po pole.

Naročnina za XXIII. letnik znaša **60 Din**, za dijake 40 Din, ako se jih naroči najmanj 10 na skupen naslov. **Ustanovnikom**, ki to izrečno žele, se všteje v naročnino 10 Din. Naročnina naj se pošilja po priloženih položnicah ali po poštnih nakaznicah. Uprava »Časa« je v Ljubljani v Jugoslovanski tiskarni, kolportажnem oddelku. »Leonova družba« ima pri poštni hranilaici, podružnica v Ljubljani, račun št. **10.433**. Naročnina za inozemstvo znaša 70 Din.

Urednika sta: Dr. Fr. K. Lukman, univ. prof., Ljubljana, Marijanišče, in dr. Fr. Stelè, konservator, Ljubljana, Muzej.

Za »Leonovo družbo« kot izdajateljico in za uredništvo je odgovoren prof. dr. Fr. K. Lukman, za Jugoslovansko tiskarno ravnatelj Karel Čeč.

Opomba: Ponatis razprav in člankov iz »Časa« je dovoljen samo z vednostjo in dovoljenjem uredništva ter navedbo vira.

Knjige Leonove družbe.

V založbi in prodaji imamo te-le knjige in brošure:

Slovenci v desetletju 1918—1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. 1928. Str. 776. Subskripcijska cena (do 31. marca 1929) **samo pri založnici** broš. 180 Din, vez. 200 Din, plačljivo tudi v treh obrokih; v knjigotrštvu (in po 10. marcu 1929 tudi pri založnici) cena 25 % več.

Dr. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, II. knj. broš. Din 140, vezana Din 160; III. knj. broš. 120 Din, vez. 140 Din; IV. knj. broš. 200 Din, vez. 220 Din; V. knj. broš. 250 Din, vez. 270 Din.

Knjige I. Gradiva imamo le še par izvodov à 100 oziroma 120 Din.

Dr. Jos. Gruden: Slovenski župani, broš. à 8 Din.

Dr. Jos. Gruden: Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljublj. škofije à 25 Din.

Dr. M. Opeka, Rimski verzi, broš. à 10 Din.

L. Coloma-Jehart, Malenkosti (samo še malo izvodov), broš. à 50 Din.

Paul Bourget-Kopitar, Zmisel smrti, roman, broš. à 20 Din.

Baar-Hybašek, Zadnja pravda, povest, broš. à 20 Din.

Bazin-Iz. Cankar, Gruda umira, roman, broš. à 30 Din.

P. St. Škrabca Jez.koslovni spisi. Zv. I. snopiči 1—4 à 10 Din, zv. II. snopič 1. tudi à 10 Din.

Dr. P. Blaznik, Kolonizacija selške doline, broš. à 30 Din.

Dr. A. Gosar, Kriza moderne demokracije à 5 Din.

Dr. A. Gosar, Poljedelska statistika, à 5 Din.

Dr. A. Breclj, Seksualni problem (samo še par izvodov), à 5 Din.

Dr. Kolarič, Miklošič, à 5 Din.

»Čas«, znanstvena revija Leonove družbe, se dobi popoln še: letnik III. (1909), letnik V. (1911), letnik IX. (1915), letnik X. (1916), letnik XI. (1917), letniki XIII.—XXII., vsi à 50 Din.

Oddajamo tudi posamezne številke à 8 Din.

Naročila naj se pošiljajo na upravo »Časa«, Ljubljana, Jugoslov. tiskarna, Kolportažni oddelek.

Leonova družba.

Pošljite naročnino! — Širite „Čas“!